

SEMINARIS D'ESTUDIS UNIVERSITARIS

8

SEMINARI D'ETNOBOTÀNICA

Coordinadors

Cèsar Blanché Vergés

Joan Vallès Xirau

Professors de Botànica de la Facultat
de Farmàcia de la Universitat de
Barcelona

Circular per als membres de la

INSTITUCIÓ CATALANA D'HISTÒRIA NATURAL

SEMINARI D'ETNOBOTÀNICA

ORGANITZADORS

Institució Catalana d'Història Natural
Laboratori de Botànica, Facultat de Farmàcia, UB.

AMB LA COL-LABORACIÓ DE

Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya
Divisió de Ciències de la Salut, Universitat de Barcelona

COORDINACIÓ

Joan Vallès Xirau
Cèsar Blanché

COMISSIÓ DE PUBLICACIONS

Joan Isart (redactor en cap), Laboratori d'Anàlisi Ambiental i Entomologia, CID, CSIC, Barcelona
Pere Navarro, Departament de Biologia Vegetal, Facultat de Biologia, Universitat de Barcelona
Josep Maria Ninot, Departament de Biologia Vegetal, Facultat de Biologia, Universitat de Barcelona
Conxita Taverner, Institut de Ciències de la Terra, CSIC, Barcelona

Aquest volum recull els resums de les comunicacions presentades al Seminari d'Etnobotànica celebrat a la Facultat de Farmàcia els dies del 4 al 7 de maig de 1992. La Junta de la ICHN acordà la seva publicació en la sessió del 27 de maig de 1993 i reprèn, així, la publicació dels Seminaris Universitaris, el darrer dels quals aparegué l'any 1981.

Dip. Legal: B.1714-1994
Imprès a Policrom, S.A.
Tànger, 25 - 08018 BARCELONA

PRESENTACIÓ

En els darrers temps, caracteritzats, entre altres coses, per un retrobament entre l'home i la natura, ha pres una gran volada –no solament a les terres catalanes, sinó arreu– l'Etnobotànica, ciència interdisciplinària que s'ocupa de la relació entre l'ésser humà i el món vegetal. Professionals de camps i formacions molt diversos –botànics, agrònoms, lingüistes, farmacòlegs, etnòlegs, químics, antropòlegs...– han convergit en el conreu d'aquesta matèria que, per dir-ho en termes planers, s'ha posat de moda.

En resposta al creixent interès per la disciplina, el Laboratori de Botànica de la Facultat de Farmàcia de la Universitat de Barcelona i la Institució Catalana d'Història Natural van organitzar, amb la col·laboració del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i la Divisió de Ciències de la Salut de la Universitat de Barcelona, un Seminari d'Etnobotànica. Aquest Seminari, plantejat com a sessió científica de la ICHN, es va desenvolupar entre el 4 i el 7 de maig de 1992 a la Facultat de Farmàcia de Barcelona.

Gairebé un any i mig després, podem ara (més val tard que mai!) presentar aquesta publicació, que reprèn la sèrie *Seminaris de la ICHN* i recull les diferents ponències fetes en el Seminari, llevat d'una sobre la Segarra, a càrrec de D. Raja, que en aquell moment era encara en estat massa embrionari.

En el temps escolat des del Seminari, hem pogut comprovar que l'interès pel tema es manté o, fins i tot, augmenta; així, en l'actualitat, dues tesis doctorals i dues tesis de llicenciatura sobre usos populars de les plantes en diverses contrades catalanes són en curs de realització al Laboratori de Botànica de la Facultat de Farmàcia de Barcelona. Esperem que aquesta publicació contribueixi a animar encara una mica més el panorama, prou esperançador, de la recerca en Etnobotànica a casa nostra.

Barcelona, octubre de 1993.

Cèsar Blanché i Vergés
Joan Vallès Xirau.

This One

BR7A-FRO-HWLX

ÍNDEX

ESTAT ACTUAL DELS ESTUDIS ETNOBOTÀNICS ALS PAÏSOS CATALANS <i>Cèsar Blanché</i>	6
PRIMERES DADES SOBRE L'ETNOBOTÀNICA FARMACÈUTICA AL PALLARS <i>Antoni Agelet i Subirada & Joan Vallès Xirau</i>	10
ESTUDIS ETNOBOTÀNICS A LA VALL DEL TENES (VALLÈS ORIENTAL) <i>M. Àngels Bonet</i>	13
PLANTES MEDICINALS DE LA CATALUNYA NORD. I.- RECERQUES BIBLIOGRÀFIQUES <i>Anne-Marie Cauwet-Marc</i>	17
ESTUDIS ETNOBOTÀNICS AL PAÍS VALENCIÀ <i>Lluís Mulet Pascual</i>	19
ELS ESTUDIS ETNOBOTÀNICS A MÈXIC. LA PERSPECTIVA AMERICANA <i>Montserrat Gispert Cruells</i>	25
ELS ESTUDIS ETNOBOTÀNICS A LA Cerdanya <i>Joan Muntané i Bartra</i>	29
ETNOBOTÀNICA DE LES PLANTES ALIMENTÀRIES: DEL REBOST AL REBOST DE LA NATURA <i>M. Dolors Llopart</i>	34
SITUACIÓ ACTUAL DELS ESTUDIS D'ETNOBOTÀNICA A LES ILLES BALEARS (1970-1992) <i>Andreu Ramis Puig-gros</i>	37
ESTUDIS ETNOBOTÀNICS AL PIRINEU ARAGONÈS I LES ALTRES TERRES D'OSCA <i>Lluís Vilar & José María Palacín</i>	44
L'ETNOBOTÀNICA CATALANA. ALGUNES IDEES PER AL FUTUR <i>Joan Vallès Xirau</i>	50

ESTAT ACTUAL DELS ESTUDIS ETNOBOTÀNICS ALS PAÏSOS CATALANS

Cèsar Blanché*

Estat actual i interès de l'Etnobotànica

L'atracció que desperta l'Etnobotànica en els ambients universitaris –i, molt especialment, a la Facultat de Farmàcia, per la relació amb la recerca sobre plantes medicinals, però també en moltes altres àrees– ens confirma la importància creixent del que podríem anomenar «primer pas» del procés cultural. Si entenem la cultura com a transformació i ús de la natura per part de l'home, hem de convenir que l'Etnobotànica (entesa com a estudi de la relació entre l'home i les plantes, en sentit ampli) s'ocupa, justament, del procés de descoberta, ús i transformació dels vegetals, que després donarà pas, en estadis més avançats, a la reflexió sobre el sentit de la vida, la psicologia o la filosofia. Però l'Etnobotànica se centra en aspectes força més primaris, com l'adquisició de coneixements sobre les plantes i el seu ús per a atènyer nivells més elevats de salut i benestar, que més tard permetran comprendre el món que ens envolta o com som nosaltres mateixos. En el món d'avui, l'Etnobotànica observa els fenòmens des de punts de vista amb un gran pes específic com ara els que segueixen.

1.– El rescat d'una cultura tradicional en vies de desaparició. Si aquesta perspectiva és certa a escala mundial, ho és encara molt més a les societats desenvolupades, com ara la nostra. Si bé és certa una voluntat de retorn a la natura sociològica, també ho és que aquest retrobament amb el medi es pretén des de pensaments urbans. I això té molt poc a veure amb l'experiència de segles de contacte de l'home amb les plantes i el seu aprofitament amb finalitats alimentàries, medicinals, tintorials, d'eines del camp i la casa, però també simbòliques, màgiques, religioses, etc.

Aquest llegat cultural inclou des d'una terminologia popular (noms catalans de plantes), passant per una taxonomia botànica tradicional i per unes observacions sobre ecologia i fenologia, fins a experiències de recol·lecció, preparació i transformació de plantes. Tots aquests coneixements, entre d'altres, corren el risc de perdre's. MUNTANÉ (1991), en el seu treball sobre la Cerdanya xifra en un 30% la transmissió a la generació actual dels usos i les tradicions sobre plantes medicinals (és a dir, la pèrdua en una generació és del 70%). El model rural de vida és en vies de desaparició i, amb ell, se'n va la base d'una part important del nostre patrimoni cultural popular. Per tant, crec que calen tots els esforços possibles per rescatar-lo a partir dels poquíssims dipositaris actuals (d'edats molt avançades) que en són testimoni oral i viu. És, doncs, una tasca urgent que pot contribuir a frenar el procés d'aculturació inexorable a què estem abocats. Les iniciatives dutes a terme fa uns anys pel Museu de Vielha, impulsades entre d'altres pel farmacèutic de St. Beat, crec que en són un bon exemple: les dades de camp recollides durant l'estiu eren reintroduïdes a les escoles locals, per mitjà dels mestres, durant el curs següent, de manera que es feia un «curtcircuit» a la cadena de transmissió en perill. Durant el Seminari d'Etnobotànica, la doctora Montserrat Gispert ens va donar d'altres exemples engrescadors de treball a escala escolar, a Mèxic.

2.– Un segon aspecte a remarcar és l'impacte social, especialment en el món acadèmic, de l'Etnobotànica, en els darrers temps. No és fruit de la casualitat que, tan sols en els quinze dies anteriors a la celebració del Seminari d'Etnobotànica s'havien produït els fets següents:

a) Un dels darrers discursos d'ingrés d'un membre a la Reial Acadèmia de Farmàcia de Barcelona, el del doctor J.L. Massó, tingué com a tema del discurs l'Etnofarmacologia (MASSÓ, 1992).

b) L'edició del 1992 del Premi «Valeri Serra i Boldú» fou per a M. Àngels Bonet, pel seu treball consistent en un estudi etnobotànic de la vall del riu Tenes (BONET, 1993).

c) Per Sant Jordi, una setmana abans, apareix el llibre «Herbes remeieres calongines» d'Helena Bou (1992), que inicia els estudis etnobotànics al Baix Empordà.

Aquesta presència s'ha continuat mantenint en diversos àmbits, des del suport del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya a diversos treballs d'etnobotànica fins al lliurament del Premi Nacional «Joan Amades» al treball etnobotànic de Joan Muntané, etc. El mateix ocorre a d'altres indrets de l'Estat espanyol, com ara a Còrdova, on al setembre de 1992 tingué lloc

* Laboratori de Botànica. Facultat de Farmàcia. Universitat de Barcelona. Av. Joan XXIII. s/n. 08028 Barcelona.

Etnobotànica '92, un gran esdeveniment internacional amb una prestigiosa participació d'etnobotànics iberoamericans o bé a Múrcia, on la Universitat ofereix una assignatura d'Etnobotànica als seus estudiants des de fa 3 anys.

3.- Aquesta riquesa important, com hem vist, culturalment parlant, i amb un creixent impacte, ha de tenir un interès econòmic de rerefons que contribueixi a explicar-ne l'èxit. D'una manera individual, ben segur que percebem el valor creixent que s'atorga als productes, per exemple, alimentaris, elaborats segons les tradicions populars, «artesans». Davant la despersonalització de la conserva produïda per una cadena, hom prefereix i valora els productes «fets com a casa» (patés, olives, pa, etc.), ho siguin o no. És a dir, la imatge tradicional-popular «ven» i té un valor econòmic de per si. A més de l'alimentació, la valoració en termes econòmics de la transformació de vegetals en indústries artesanals és evident en la cistelleria tradicional (ni que vingui del SE asiàtic), en la licoreria (els «pacharán», licors d'herbes, etc.), els tints, els perfums, el mobiliari, les espècies culinàries, el suro, etc. Aquesta etnobotànica aplicada comença a generar moviments econòmics d'una certa consideració. Però potser un dels camps on l'empenta de l'Etnobotànica s'ha vist amb més força és en el domini de les plantes medicinals.

4.- Etnobotànica i plantes medicinals. En el nostre grup de treball, a la Facultat de Farmàcia de Barcelona, hem pogut seguir, amb un cert deteniment, com una de les tendències emergents entre els hàbits sanitaris de la població és, precisament, el retorn a la fitoteràpia. Una nova onada d'ús de plantes medicinals ha fet multiplicar-se les especialitats que, preparades per un nombre de laboratoris també creixent, inunden oficines de farmàcia i, també, botigues d'herbolaris, naturistes, dietistes, etc. La base de moltes campanyes de promoció d'especialitats publicitàries (que s'anuncien en els mitjans de comunicació) és precisament el seu origen «natural», «tradicional». I les recerques etnobotàniques faciliten la recuperació de tradicions locals sobre l'ús medicinal de certes espècies que, un cop comprovat farmacològicament, és l'origen de noves formulacions i especialitats. En el treball de MULET (1991) n'hi ha alguns exemples.

Però no solament es tracta de petits laboratoris de fitoteràpia. Els grans laboratoris farmacèutics, les universitats i les grans institucions oficials promouen investigacions amb una base etnobotànica per a la recerca de nous medicaments per a velles i noves malalties.

En els nostres dies, per exemple, és la SIDA. Equips de Kew Gardens, a Anglaterra, recorren l'Amazònia a la recerca de lleguminoses que produeixin castanospermina als tests que es realitzen al Jodrell Laboratory. Investigadors nord-americans recorren Mèxic a la recerca de sanadors locals que utilitzin plantes per a «quan estan fluixos de defenses», tot recollint mostres que són enviades a laboratoris de programes anti-SIDA. És evident que la troballa de nous fàrmacs que contribueixin, ni que sigui a petites millores de la simptomatologia de la SIDA, tindria un èxit de vendes assegurat. I els investigadors han arribat a la conclusió que, més que buscar a l'atzar, bé sigui entre plantes, bé sigui entre productes de síntesi, una recerca dirigida amb criteris etnobotànics té moltes més probabilitats d'èxit.

Un dels exemples històrics d'això que diem ha estat el desenvolupament dels programes de recerca sobre agents antitumorals als EUA. El programa del NCI (National Cancer Institute), iniciat l'any 1955 sobre extractes vegetals, al principi dels anys 80 havia aconseguit situar deu productes com a candidats en fase d'assaigs clínics, després d'haver analitzat l'activitat de més de 114.000 extractes. El programa dels laboratoris Eli-Lilly, iniciat el 1956 amb el mateix objectiu però amb una selecció a partir de dades etnobotàniques, havia aïllat al cap de tres anys (1959) la vincalèucoblastina de *Catharanthus roseus* que significà un dels primers remeis per al tractament de la malaltia de Hodgkin, al cap de dos anys més (1961), la leucristina (per al tractament de la leucèmia) i, de seguit, d'altres apocinàcies i rubiàcies que anaren fornint nous alcaloides d'interès foren identificades en aquest programa. Aquesta via ha permès una àmplia revalorització de la base botànica de la recerca en els ambients sanitaris.

Així, des de fa dues o tres dècades, s'ha iniciat la revisió de les etiquetes d'herbari on consten anotacions com ara «els nadius preparen un líquid per a emmetzinar les puntes de fletxa per a caçar» o «s'aplica la fulla directament a la pell, sobre ferides superficials». També s'han instituit revistes dedicades específicament a aquests temes com el *Journal of Ethnopharmacology* als països occidentals o *Al-Biruniya*, als països àrabs i diversos centres de recerca, com ara el Laboratori de Farmacologia de la nostra Facultat o el mateix IPNO de La Laguna (CSIC), han emprès estudis sobre plantes medicinals usades en terapèutica popular, bàsicament a Amèrica del Sud. Moltíssims altres exemples ens confirmen aquest ressorgiment que, finalment, desemboca en la creació de societats, com ara la francesa o l'europea d'Etnofarmacologia.

Encara, un darrer apunt sobre aquest aspecte, per evitar una òptica massa desenfocada, de països desenvolupats. L'OMS calcula que el 80% de la població dels països del Tercer Món basa les seves necessitats de salut en les medicines tradicionals, majoritàriament a base de plantes. I atès que els recursos econòmics per adquirir medicaments occidentals no arriben, cal recerchar els agents terapèutics locals a partir dels usos populars de plantes en una clara aplicació de l'Etnobotànica i l'Etnofarmacologia.

L'Etnobotànica a casa nostra

La veritat és que, fins fa relativament pocs anys, posem 30 o 40, les tradicions vinculades al món de les plantes eren raonablement vives. Alguns botànics del s. XIX començaren a indicar usos locals de plantes i les anomenades «Topografies mèdiques» feien reculls de diversa qualitat dels coneixements etnobotànics dels termes municipals respectius. Del tombant del segle i principi del XX daten també els reculls terminològics del Diccionari Alcover-Moll i del Costumari d'Amades que contenen una gran diversitat de dades que avui concebem com a etnobotàniques.

Amb tot, la primera gran aportació de qui es pot considerar el pare de l'etnobotànica catalana moderna és deguda al doctor P. Font i Quer. Ell col·laborà amb Pompeu Fabra, com han demostrat RIERA i VALLÈS (1991), en la fixació en el Diccionari d'alguns noms populars de plantes. Però sobretot publicà el *Dioscòrides renovado* (Font, 1961), que és sens dubte el recull més important de dades etnobotàniques de la Península ibèrica, tant pel que fa a plantes medicinals, com a plantes alimentàries o d'altres usos. Fruit de la seva atenció al que sabien els pastors, els pagesos i la gent del camp que anava trobant en les campanyes de recol·lecció i de la minuciositat d'anar-ho anotant, és que les comarques que havia visitat amb més insistència (Bages, Ports de Tortosa, Vall de Boí, etc.) tinguin en aquesta obra una cobertura etnobotànica notable.

Després de Font, però, la represa del que ara contemplem com a ressorgiment de l'Etnobotànica, hagué d'esperar al final de la dècada dels 70, llevat d'excepcions de gran valor, com ara les recopilacions d'O. de Bolòs, J. Vigo, etc., en bona part inèdites. Palau Ferrer publicava dades sobre Mallorca el 1981, Pujadas i Masalles recollien dades a la Conca de Barberà el 1974, Cels Gomis recopilava dites el 1983, etc., i, sobretot, Francesc Masclans publicava el 1981 *Els noms de les plantes als Països Catalans*. A part dels mateixos botànics, hi hagué reculls de tradicions locals publicats en obres de difícil localització o de títols poc suggeridors.

També es van impulsar iniciatives centrades en les escoles i el treball conjunt de mestres i alumnes, en àrees com ara l'Urgell o la Vall d'en Bas (Antoni Agelet) o, més darrerament, a l'Anoia (BARTOLÍ, 1983) i en institucions científiques locals, com ara l'Institut d'Estudis Calongins o l'Institut d'Estudis Ceretans.

L'any 1985 es constituí a Barcelona l'anomenat *Grup Català d'Etnobotànica* que agrupava antropòlegs, biòlegs, farmacèutics i d'altres persones interessades. Aquest grup arribà a publicar 2 butlletins i entrà en contacte amb d'altres grups interessats del país, tot i que no arribava a generar moltes dades noves. Per la seva banda, el grup de recerca de Jaca, impulsat per Lluís Villar i José M. Palacín, aconseguí donar forma acadèmica de tesis i tesines a treballs d'etnobotànica amb entitat pròpia. Després de la publicació de llurs recerques sobre el Pirineu aragonès, d'altres grups actius es van anar creant, com ara l'equip dels doctors M. Costa i J.B. Peris, a València, on es va formar Lluís Mulet o bé l'equip de Granada dirigit pel doctor J. Molero Mesa.

També a Barcelona s'inicià, al nostre Laboratori, una línia de recerca en Etnobotànica, que, de moment, ja ha produït una tesi doctoral (J. Muntané, a Cerdanya) i una tesi de llicenciatura (M. À. Bonet, a la vall del Tenes) i actualment es desenvolupa en dues tesis doctorals més (A. Agelet, als dos Pallars i M. À. Bonet, al Montseny) i una tesi de llicenciatura (D. Raja, a la Segarra).

Aquesta era, a grans trets, la situació dels estudis etnobotànics en el moment de celebrar-se el Seminari, vistos des de l'òptica d'un botànic. Aquest és el moment de precisar, però, que l'Etnobotànica és una ciència clarament interdisciplinària i que hi intervenen també antropòlegs, biòlegs, lingüistes, sociòlegs, farmacòlegs i un llarg etcètera de professionals i que aquest seminari va ser, justament, un primer lloc de trobada.

Presentació del volum

Aquest volum dels «Seminaris de la ICHN» és un aplec de les contribucions dels diversos participants al *Seminari d'Etnobotànica* celebrat a Barcelona el mes de maig de 1992. Segons com, podria semblar més adequat editar una mena d'actes de simposium per a aquesta finalitat, però, contràriament, crec que els «Seminaris» en són el suport més adequat.

Primerament, per l'abast de la reunió. Va ser organitzada per l'interès de diverses persones, especialment de Lluís Àlvarez, ànima de moltes iniciatives etnobotàniques, i de Marta Goula, aleshores Vocal de Sessions de la ICHN, a fi de discutir, posar en comú, preveure, explicar, preguntar, etc., al voltant d'una nova disciplina que anava penetrant en el teixit dels naturalistes catalans, d'una manera molt intuïtiva, poc madura, potser amb defectes, amb poca teoria al darrere, però amb un gran coratge i cada cop amb més persones que s'hi anaven interessant. Primer motiu, doncs, per a la forma de Seminari: més aviat un fòrum de debat que no pas un aplec de monòlegs *ex cathedra*, com el mateix president de la ICHN, doctor Jacint Nadal, ho va demanar a la Sessió Inaugural.

Segonament, publicar això als «Seminaris Universitaris de la ICHN» és especialment significatiu, per a mi, i suposo que per a molts altres professors d'universitat. Fa uns quants anys, en una conversa amb l'ex-secretari i ex-president de la ICHN, Ramon Folch, coincidíem a reconèixer que, cada cop més, l'especialització de la recerca i la tenalla de la burocràcia a la nostra Universitat feien progressivament més difícil el debat obert, lliure i multidisciplinari –tan propi, semblaria, de la universitat!– a l'entorn de problemes com ara el que ens ocupa, una nova disciplina científica emergent. I que, precisament, la ICHN podia esdevenir un àmbit propici per a aquesta mena de reflexions, tan universitàries que malauradament tenen poca ocasió a la universitat, avui. Els «Seminaris Universitaris», doncs, em semblen una plataforma especialment afortunada per a publicar-hi els resultats d'un *Seminari d'Etnobotànica* plantejat precisament així. Hi ha alguna publicació universitària, en el nostre camp, on hi hauria tingut cabuda?

Finalment, entre d'altres, un tercer motiu: és l'ocasió per a recuperar una sèrie de publicacions que feia un bon grapat d'anys que no sortia, des dels memorables «Seminaris» de tècniques histològiques de Mercè Durfort que han donat uns quants cops de mà a unes quantes generacions d'estudiants universitaris. En aquest volum, no es tracta pas d'un manual de tècniques de laboratori o de camp, tot i que s'hi descriu la metodologia del treball etnobotànic de camp en diverses comunicacions. Inclou, més aviat, pinzellades molt personals i molt lliures dels diversos autors que, en conjunt, ens permeten veure el grau de consolidació de l'etnobotànica al nostre país, fan possible que els lectors descobreixin com es va tramant el teixit de suport a una nova disciplina científica i puntualitzen aquells aspectes que convindrien com a estratègies de futur. L'apartat dedicat a la Taula Rodona (pp. 50-52) se'n fa ressò precis.

BIBLIOGRAFIA

- BARTROLÍ, A. 1983. *La tradició remeiera a l'Anoia*. Igualada.
- BONET, M.À. 1993. *Etnobotànica de la vall del Tenes (Vallès oriental)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- BOU, H. 1992. *Les herbes remeieres calongines*. Centre d'estudis calongins «Colònico», Calonge.
- FONT, P. 1961. *Plantas medicinales. El Dioscórides renovado*. Ed. Labor, Barcelona.
- MASSÓ, J.L. 1992. *Contribución de la etnofarmacología a la obtención de nuevos fármacos de origen vegetal*. Discurs d'ingrés. Reial Acadèmia de Farmàcia de Catalunya, Barcelona.
- MULET, L. 1991. *Estudio etnobotánico de la provincia de Castellón*. Diputació de Castelló. Castelló de la Plana.
- MUNTANÉ, J. 1991. *Contribució al coneixement de l'etnobotànica de Cerdanya*. Tesi doctoral, Facultat de Farmàcia, Universitat de Barcelona.
- RIERA, C. & VALLÈS, J. (eds.) 1991. *Pompeu Fabra, Pius Font i Quer i Miquel de Garganta. Un epistolari fonamental per a la lexicografia científica catalana (1928-1953)*. Institut d'Estudis Catalans, Biblioteca Filològica, XXVI, Barcelona.

PRIMERES DADES SOBRE L'ETNOBOTÀNICA FARMACÈUTICA AL PALLARS

Antoni Agelet i Subirada* & Joan Vallès Xirau*

Introducció

Des de fa més de dos anys, estem duent a terme estudis sobre la utilització de les plantes medicinals al Pallars, dins de la línia de recerca en etnobotànica iniciada al nostre Laboratori amb estudis sobre la Cerdanya (MUNTANÉ, 1991) i la vall del riu Tenes (BONET, 1991; BONET, BLANCHÉ & VALLÈS, 1992).

Bé que l'etnògraf català –pallarsès, precisament– Ramon Violant i Simorra s'ocupà ja de força temes relacionats amb la cultura tradicional pallaresa, no s'havia emprès fins ara una recerca sistemàtica de tot allò relacionat amb la utilització de les plantes. El nostre interès se centra en les plantes medicinals, encara que no es negligeixen aplicacions referents a altres tipus de plantes. Com és corrent, els coneixements que pretenem estudiar són majoritàriament patrimoni de gent d'edat avançada, la qual cosa fa que l'inventari en sigui més o menys urgent a causa del risc imminent de pèrdua d'informació.

El Pallars és un territori històric-geogràfic situat al nord-oest de Catalunya, «determinat essencialment per la hidrologia» (SOLÉ SABARÍS, 1968), car correspon bàsicament a la conca de la Noguera Pallaresa, afluent del Segre. El clima, el relleu i, en conseqüència, el paisatge, són molt variats, des dels corresponents als 3000 m de l'alta muntanya pirinenca, al nord, fins als dels 400 m de la mediterrània conca de Tremp, al sud.

Dues comarques formen el territori: al nord l'Alt Pallars o Pallars Sobirà, pirinenc, i al sud, el Baix Pallars o Pallars Jussà, pre-pirinenc. L'economia del Pallars Sobirà és ramadera, forestal i, darrerament, turística. La del Pallars Jussà, agrícola. La taula I dona fe de la despoblació que afecta la comarca, com tantes altres de muntanya.

Taula I. Extensió del Pallars i evolució de la seva població.

COMARCA	EXTENSIÓ (km ²)	POBLACIÓ (1970)	POBLACIÓ (1981)	POBLACIÓ (1990)
Pallars Jussà	1081	17764	15632	13267
Pallars Sobirà	1376	7491	5247	5474
PALLARS	2457	25255	20879	18742

Metodologia

La informació s'ha obtingut per mitjà de converses amb els informants, procurant no mediatitzar les seves respostes i obtenir sempre mostres de les plantes a què es feia referència. Els testimonis s'han dipositat a l'Herbari del Laboratori de Botànica de la Facultat de Farmàcia de Barcelona (BCF). Les entrevistes han estat gravades i, posteriorment, transcrites. A partir d'aquest procés, s'han anat elaborant fitxes per a cada espècie vegetal citada.

Resultats i discussió

Presentem aquí només resultats preliminars, corresponents al primer centenar d'entrevistes, en què han estat citades 214 plantes, amb 282 aplicacions medicinals. A la taula II es recull informació sobre aquestes plantes i els seus usos. La taula III permet de comparar els nostres

* Laboratori de Botànica. Facultat de Farmàcia. Universitat de Barcelona. Av. Joan XXIII, s/n. 08028 Barcelona.

resultats actuals amb els obtinguts en altres regions ibèriques estudiades recentment amb la mateixa intenció.

Volem remarcar que allò que hem presentat ací és només una primera aproximació, ja que noves prospeccions, que ja hem emprès, faran variar –per l'augment del nombre d'espècies i usos– totes les xifres aportades. Només en tenir més dades serà pertinent d'avaluar l'interès comparatiu de l'ús popular de les plantes al Pallars i, doncs, deixem aquí, sense més comentaris, aquest avenç de resultats.

Taula II. Dades sobre les plantes i els seus usos medicinals al Pallars.

REMEIS POPULARS ALS PALLARS			PLANTES EN LA MEDICINA POPULAR PALLAESA		
		%			%
PLANTES:	214	85,6	NOMBRE TOTAL:	214	
ANIMALS:	33	12,9	CITACIONS D'APLICACIONS		
PRODUCTES D'ALTRA MENA:	9	3,5	MEDICINALS:	282	
			CULTIVADES:	47	22
			SEMICULTIVADES:	13	6,1
			INGERIDES DIRECTAMENT:	27	12,6
			D'ÚS MÀGICO-RELIGIÓS:	19	8,9

PRINCIPALS APLICACIONS DE LES PLANTES (MÉS DE 15 CITACIONS; 68,8 %)			PRINCIPALS FAMÍLIES BOTÀNIQUES (MÉS DE 5 ESPÈCIES; 42,6 %)		
		%			%
SOBRE EL SISTEMA DIGESTIU:	58	20,6	ASTERACEAE:	23	10,8
SOBRE EL SISTEMA BRONCO-PULMONAR:	37	13,1	LAMIACEAE:	23	10,8
SOBRE EL SISTEMA CÀRDIO-VASCULAR:	23	8,2	ROSACEAE:	16	7,5
VULNERÀRIES:	22	7,8	POACEAE:	9	4,2
DERMATOLÒGIQUES:	19	6,7	FABACEAE:	8	3,7
SOBRE LA SANG:	19	6,7	SOLANACEAE:	6	2,8
ANTIMICROBIANES:	16	5,7	LILIACEAE:	6	2,8

Taula III. Comparació de l'ús de les plantes al Pallars i a d'altres territoris ibèrics.

REGIÓ	EXTENSIO	POBLACIÓ	PM	PM/KM ²	PM/HAB.	INFORMANTS	PM/INF.
Osca(1)	15671	222000	550	0,035	2,48.10 ⁻³	?	-
Castelló(2)	6679	385823	365	0,055	9,46.10 ⁻⁴	150	2,34
Granada(3)	12531	761734	241	0,019	3,16.10 ⁻⁴	?	-
Cerdanya(4)	1086	23000	234	0,215	1,02.10 ⁻²	155	1,51
V. Tenes(5)	260	17969	150	0,577	8,35.10 ⁻³	28	5,4
Pallars(6)	2457	18741	214	0,087	1,14.10 ⁻²	100	2,14

(1) VILLAR *et al.*, 1987 / (2) MULET, 1990 / (3) GONZÁLEZ-TEJERO, 1989 / (4) MUNTANÉ, 1991 / (5) BONET, 1991 / (6) AGELET, 1992, inèdit.

BIBLIOGRAFIA

- BONET, M.À. 1991. *Estudis etnobotànics a la vall del Tenes (Vallès Oriental)*. Tesi de Llicenciatura, Facultat de Farmàcia, Universitat de Barcelona. 264 pp.
- BONET, M.À., BLANCHÉ, C. & VALLÈS, J. 1992. Ethnobotanical study in River Tenes valley (Catalonia, Iberian Peninsula). *J. Ethnopharmacol.*, 37: 205-212.

- GONZÁLEZ-TEJERO, M.R. 1989. *Investigaciones etnobotánicas en la provincia de Granada*. Tesis Doctoral, Facultad de Farmacia, Universidad de Granada. 456 pp.
- MULET, L. 1991. *Estudio etnobotánico de la provincia de Castellón*. Diputació de Castelló. Castelló. 596 pp.
- MUNTANÉ, J. 1991. *Aportació al coneixement de l'etnobotànica de Cerdanya*. Tesis Doctoral, Facultat de Farmàcia, Universitat de Barcelona. 1220 pp.
- SOLÉ SABARIS, L. 1968. El Pallars in L. Solé Sabaris (dir.) *Geografia de Catalunya*, 2: 93-130. Aedos. Barcelona.
- VILLAR, L., PALACÍN, J.M., CALVO, C., GÓMEZ, D. & MONTSERRAT, G. 1987. *Plantas medicinales del Pirineo aragonés y demás tierras oscenses*. Diputación de Huesca. Osca. 322 pp.

ESTUDIS ETNOBOTÀNICS A LA VALL DEL TENES (VALLÈS ORIENTAL)

M. Àngels Bonet*

Introducció

El nostre treball ha consistit en un estudi etnobotànic de la vall del Tenes, a la comarca del Vallès Oriental. Començarem fent una breu descripció física d'aquest territori.

Hem estudiat tretze municipis, la majoria dels quals pertanyen a la zona nord-oest de la comarca del Vallès Oriental: Santa Eulàlia de Ronçana, Bigues, Riells del Fai, Sant Feliu de Codines, Sant Quirze Safaja, Montmany, l'Ametlla del Vallès, Caldes de Montbui, Gallifa i Granera. Gallifa i Sant Llorenç Savall són del Vallès Occidental. Castellterçol i Castellcir es consideren de la subcomarca del Moianès. L'extensió total del territori és de 260 km², i el nombre d'habitants de 18.000. El riu Tenes travessa aquesta regió de nord a sud.

El riu Tenes és afluent del Besòs, i la seva longitud és de 28 km. Neix a Collsuspina, a la serra de Sauva Negra, molt a prop de Centelles. Al llarg del seu recorregut travessa vuit pobles i guanya un desnivell de 250 metres. Desemboca al Besòs a Mollet del Vallès.

A la capçalera del riu Tenes, situat en un dels extrems dels cingles de Bertí, hi trobem el monestir de Sant Miquel del Fai, molt conegut pel seu atractiu turístic. Al saltant de Sant Miquel, el riu salva un desnivell de més de 200 metres d'alçada i rep les aigües del seu afluent, el Rosinyol.

L'aspecte que ofereix el Tenes en el seu curs mitjà, a Santa Eulàlia de Ronçana, encara és el d'un riu relativament net. En el seu curs baix, en canvi, a Parets del Vallès, l'elevat índex de contaminació del riu és indicatiu del fort nivell d'industrialització de la zona.

Des del punt de vista geogràfic, la Vall del Tenes té l'estructura d'una depressió envoltada per un cinturó de muntanyes, amb un suau pendent cap al Vallès. Des de Santa Eulàlia de Ronçana, al NE ens hi queda el Montseny, el Pla de la Calma i el Tagamanent. Al N, Puiggraciós i els cingles de Bertí. A l'oest, els Cingles de Gallifa, el Farell i Sant Llorenç del Munt. La separació amb la vall veïna del riu Congost és marcada per la impressionant cinglera que trobem a sobre els pobles del Figueró i de Centelles.

Les diferències climàtiques entre la depressió i les muntanyes originen l'existència de microclimes on es troba una rica i variada flora. Molt a prop del naixement del riu Tenes, a Sauva Negra, hi ha un enclavament de fageda empobrida, que ja va ser estudiada per Bolòs (1948).

A la vall del Tenes hi ha diferents tipus de poblament, de manera que aquest és un element important en la configuració del paisatge. A les zones muntanyoses hi ha masies aïllades i petits nuclis rurals. A la plana, nuclis de poblament més aviat dispers. Alguns nuclis, com Castellterçol o Sant Feliu de Codines són pobles tradicionals d'estiuieg. Actualment, el fenomen de les segones residències afecta tots els pobles de la vall del Tenes. L'equilibri del paisatge moltes vegades queda trencat per les urbanitzacions.

Pel que fa als antecedents d'estudis etnobotànics a la zona, citarem el del GRUP CATALÀ D'ETNOBOTÀNICA (1986), que va fer unes enquestes molt puntuals a Granera i Castellterçol, una exposició de plantes medicinals a Bigues i un llibre de Carles RIERA (1989) basat en un informant de Moia que també tracta, entre d'altres temes, de plantes.

Respecte als objectius d'aquest treball, com els de qualsevol treball etnobotànic, podríem dir que són dos: D'una banda, contribuir a salvar una part del patrimoni cultural de la nostra comarca. I, en segon lloc, proporcionar, en la mesura que sigui possible, una primera base de cara a posteriors estudis etnobotànics o farmacològics.

Metodologia

Quant a la metodologia utilitzada, hem de dir que la informació l'hem obtinguda per mitjà d'enquestes, intentant sempre que els nostres informants parlessin amb el màxim d'espontaneï-

* Laboratori de Botànica. Facultat de Farmàcia. Universitat de Barcelona. Av. Joan XXIII s/n. 08028 Barcelona.

tat, a ser possible en un clima de conversa o tertúlia. Moltes vegades hem realitzat una segona o, fins i tot, una tercera visita per tal de poder complementar la informació. Sempre que ha estat possible hem gravat la conversa i, posteriorment, n'hem fet la transcripció.

El nombre d'entrevistes realitzades ha estat de 22, i en total hem parlat amb 28 persones, totes elles dels municipis abans esmentats. El perfil o les característiques d'aquests informants es podrien resumir de la manera següent: gent del país, persones grans —la mitjana d'edat és de 67 anys—, majoritàriament dones. Sempre que ha estat possible hem intentat referir la informació a una mostra-testimoni de la planta proporcionada pel mateix informant. Aquests plec d'herbari han quedat dipositats a l'herbari BCF de la Facultat de Farmàcia de Barcelona.

Resultats i discussió

Per poder valorar aquests resultats hem fet el buidatge d'un cert nombre d'obres precedents, la relació de les quals consta a la nostra memòria de Llicenciatura (BONET, 1991).

Els resultats queden resumits en el catàleg d'espècies (BONET, 1991; BONET, BLANCHÉ & VALLÉS, 1992), en el qual cada fitxa té diferents apartats que fan referència als noms de la planta, la part o òrgan vegetal utilitzat, les aplicacions i la forma d'administració, etc. En cada cas s'indica entre parèntesi el número de l'informant que ha facilitat les dades.

Aquest catàleg es complementa amb un capítol de formulacions (preparats medicinals en els quals intervé més d'una planta). Són freqüents els anticatarrals i les maceracions alcohòliques per a fer fregues.

En total hem obtingut informació de 209 espècies, de les quals 177 tenen alguna aplicació popular i 150 en tenen com a medicinals.

Si comparem els resultats obtinguts a la vall del Tenes amb els d'altres regions estudiades des del mateix punt de vista (les províncies d'Osca, Castelló i Granada, i la comarca de la Cerdanya), veiem que el nombre de plantes medicinals conegudes per km² i per informant a la nostra regió és molt alt. Això ens ha fet reflexionar sobre l'estratègia del mostreig etnobotànic: treballar en una zona reduïda com la nostra ens ha permès insistir en els informants més ben documentats, cosa que no pot fer-se, òbviament, quan es pretén abastar una àmplia zona geogràfica.

L'índex PUPC proposat per MUNTANÉ (1991) en la seva Tesi sobre Etnobotànica de la Cerdanya estableix la relació entre el total de plantes usades per informant (PU) i el total de plantes conegudes per informant (PC). És, per tant, un indicador del grau de conservació de les tradicions populars referides a plantes medicinals; reflecteix quin és l'ús real de les plantes en un territori. El seu valor a la vall del Tenes és del 70,8%, elevat en comparació amb el dels altres territoris estudiats.

Pel que fa a les famílies botàniques, sobre un total de 67 famílies citades, s'observa el predomini de les Compostes; en segon lloc trobem les Labiades, i el tercer lloc l'ocupen les Rosàcies i les Papilionàcies. Aquests resultats són representatius de l'espectre florístic d'aquesta regió mediterrània.

Les plantes que ens han estat citades amb més freqüència han estat: *Tilia platyphyllos* Scopoli, *Centaureum erythraea* Rafn, *Matricaria recutita* L., *Salvia officinalis* L. i *Sambucus nigra* L. Com a espècies d'ús més freqüent podem citar: *Matricaria recutita* L., *Foeniculum vulgare* Mill., *Malva sylvestris* L., *Thymus vulgaris* L. i *Tilia platyphyllos* Scopoli.

Cal dir que les espècies més citades són generalment també les espècies més usades. Potser cal remarcar només l'elevada freqüència amb què són utilitzades *Malva sylvestris* i *Foeniculum vulgare*, que si bé són citades per poques persones, aquestes les utilitzen per a finalitats molt diverses.

Pel que fa a les parts de planta utilitzades, la més freqüent és la fulla, tant sola com acompanyada de la summitat florida. La part aèria sencera també s'utilitza molt, possiblement a causa de la facilitat de recol·lecció. En tercer lloc, el fruit i la llavor, acompanyats sovint de la inflorescència. Els altres òrgans vegetals, l'obtenció dels quals requereix una major manipulació, com poden ser l'arrel o el bulb, l'escorça o el làtex, s'utilitzen molt menys.

Quant a les formes farmacèutiques de preparació i administració, tant per a ús intern com per a ús extern, la decocció és la forma predominant, seguida de la infusió. Per via externa és freqüent l'aplicació de la planta sense preparació prèvia, l'ús de cataplasmes, ungüents, etc, i els macerats alcohòlics.

Com a formes farmacèutiques originals de les quals no hem trobat documentació prèvia, destaquem el xarop de pinyes de pi pinyer preparat amb sucre roig o bé amb cervesa, que s'utilitza en les afeccions bronco-pulmonars. També les essències de romaní i de saüc, que es preparen per destil·lació de la inflorescència, i s'utilitzen amb més d'una finalitat medicinal.

Pel que fa a l'ús de la decocció i la infusió, hem de dir que moltes vegades el límit entre l'una i l'altra es fa difícil d'establir. Hem observat que els nostres informants utilitzen el terme «bullir» quan es refereixen a decocció, i quan parladen d'«arrencar el bull» o «escaldar» hem considerat que es tractava d'una infusió. El que sí que queda clar és el predomini de la decocció per damunt de la infusió. Això contrasta amb el que passa amb la majoria de preparats fitoteràpics comercialitzats, en els quals la infusió sol ser la forma de preparació recomanada.

Les patologies en les quals troben més aplicació les plantes medicinals són: les afeccions de l'aparell digestiu, el grup terapèutic d'analgèsics i antipirètics i en tercer lloc les plantes usades en les patologies dermatològiques. A continuació vindrien les d'acció broncopulmonar i les antiinflamatòries. Hi ha una relació directa entre aquests grups terapèutics i les plantes més utilitzades que abans hem esmentat.

Pel que fa als usos no medicinals de les plantes, creences, remeis no vegetals, plantes d'ús relacionat amb la casa, etc., els nostres informants ens n'han ressenyat molts. A la Tesi de Llicenciatura (BONET, 1991), hi dediquem alguns apartats, ja que ens ha semblat que tenen força interès, encara que quedin fora del marc estrictament terapèutic.

En l'aspecte lingüístic, hem fet un recull dels noms populars de les plantes. En total hem trobat 252 noms, referits a les 209 espècies estudiades.

Com a fets rellevants, direm que són freqüents els casos de polisèmia. L'exemple més clar és el de l'àrnica: amb aquest nom popular es designen al nostre territori almenys quatre espècies diferents: *Inula montana* L., *Inula helenioides* DC. in Lam. et DC., *Inula salicina* L. i *Pallenis spinosa* (L.) Cass. Aquest fenomen es dona també a les altres regions estudiades, concretament a l'Aragó, a la Cerdanya i a Castelló. Es tracta normalment d'asteràcies amb capítols de color grogós, i són utilitzades com a antiinflamatoris o vulneraris d'ús extern. Creiem que valdria la pena fer un estudi aprofundit d'aquestes espècies per confirmar o desmentir aquesta activitat antiinflamatòria.

Un altre fenomen lingüístic que es dona amb freqüència és el de la sinonímia, és a dir, hi ha més d'un nom per a designar una mateixa planta. Generalment, però, les àrees de distribució d'aquests noms no se sobreposen. Un exemple clar és el de *Sideritis hirsuta* L. que rep els noms d'herba de la feridura, herba de Sant Antoni i ortiga blanca.

En aquesta primera aproximació a l'Etnobotànica de la vall del Tenes, hem estudiat un total de 209 plantes, de les quals n'hi ha 30 que tenen alguna aplicació que no hem trobat documentada. En total són 41 aquests usos no documentats. D'aquestes espècies seria interessant fer-ne un estudi complet.

Pensem que l'Etnobotànica pot ser un instrument molt vàlid per a detectar plantes potencialment medicinals, o noves activitats interessants des del punt de vista farmacològic. Un estudi més a fons d'aquestes plantes qui sap si pot conduir a l'obtenció d'algun principi actiu nou. En el nostre cas destacarem les espècies següents:

– *Allium roseum* L., una de les espècies de l'ús de la qual no hem trobat cap referència bibliogràfica, i que a la zona s'utilitza com a diürètic i també en cuina dietètica.

– *Lithospermum purpureocaeruleum* L., l'altra espècie no documentada, la grana de la qual té acció antil·liàtica.

– *Amelanchier ovalis* Medic., amb propietats antihipertensives (comprovades científicament) i també sedants.

– *Punica granatum* L., utilitzada en el tractament dels símptomes del xarampió.

– *Sambucus nigra* L., l'essència de la flor del qual té propietats antiemètiques.

– *Agave americana* L., utilitzat externament en el tractament de berrugues i brins.

BIBLIOGRAFIA

- BOLÒS, O. de 1948. Acerca de la vegetación de Sauva Negra. *Collect. Bot. (Barcelona)*, 2: 147-164.
- BONET, M.À. 1991. *Estudis etnobotànics a la vall del Tenes (Vallès Oriental)*. Tesi de Llicenciatura, Facultat de Farmàcia, Universitat de Barcelona. 264 pp.

- BONET, M.À., BLANCHÉ, C. & VALLÈS, J. 1992. Ethnobotanical study in River Tenes valley (Catalonia, Iberian Peninsula). *J. Ethnopharmacol.*, 37: 205-212.
- GRUP CATALÀ D'ETNOBOTÀNICA. 1986. Un exemple de treball de camp. *Butll. Grup Cat. Etnobot.*, 1: 4-11.
- MUNTANÉ, J. 1991. *Aportació al coneixement de l'etnobotànica de Cerdanya*. Tesis doctoral, Facultat de Farmàcia, Universitat de Barcelona. 1220 pp.
- RIERA, C. 1989. *El Moianès. Quasi-memòries d'en Quim Viñas*. El Llamp. Barcelona. 310 pp.

PLANTES MEDICINALS DE LA CATALUNYA NORD

I.- RECERQUES BIBLIOGRÀFIQUES

Anne-Marie Cauwet-Marc*

Les recerques sobre les plantes medicinals a la Catalunya Nord han estat fins ara relativament reduïdes, bé que sapiguem, per mitjà d'algunes publicacions, que des de temps molt llunyans els «simples» ocupaven una bona part de la Farmacopea dels catalans del nord (AMIGO, 1988). L'exemple del registre de la Farmàcia de l'Hospital d'Illa de Tet del 1854, que reporta més de 200 espècies de plantes usades per a les cures que hi eren dispensades, no fa més que confirmar el lloc preponderant que hi ocupaven. Des del punt de vista bibliogràfic, hem d'esperar el 1938 per tal de tenir accés a la impressionant síntesi feta per CONILL (1938) el qual, en el seu tractat de Botànica catalana pràctica descriu més de 150 usos de plantes.

D'altra banda, la utilització de les plantes medicinals, després d'haver disminuït fortament des de l'aparició al mercat de molècules de síntesi, experimenta avui una remarcable puja lligada, pel que sembla, a una moda girada vers l'ecologia. Una moda que és, però, duradora i amb possibilitats de futur, tal com fa pensar l'estudi de mercat dut a terme per Bosse & VIGUE (1989). És per això que una recerca bibliogràfica ens sembla indispensable per tal de comparar les espècies actualment utilitzades (sobre les quals una enquesta és en curs de realització) amb les que ho havien estat en altres temps. Això constituirà la primera part de la nostra tasca i el nucli d'aquest treball.

Des del principi d'aquest segle, es poden distingir fàcilment tres períodes separats per les guerres de 1914-18 i 1939-44. De 1900 a 1912, només quatre curtes publicacions aparegudes en periòdics locals aborden el tema de les plantes medicinals. Tot amb tot, són particularment interessants a causa de l'antiguitat de les receptes que reporten. GUIBEAUD (1900) cita, en efecte, més de 50 plantes i també la utilització d'un gran nombre d'elles segons el manual «ben incomplet» d'un apotecari del segle XVII. PALUSTRE (1902), per la seva banda, dona quatre receptes, tres de les quals es trobaven en un fullet «en molt mal estat» del notari Pere Massot (1456) i la darrera, d'un manuscrit del notari Pere Pasqual (Biblioteca de la vila de Perpinyà, ms. 90 f. 30 Ve, sense precisió de data). Aquestes quatre prescripcions eren destinades a guarir, respectivament, els mals de cap (10 plantes citades), l'humor, la visió, el cervell i les mucositats (4 plantes citades), la bogeria («còlera que torba lo cap»; 7 plantes citades) i els mals de ventre (una sola planta citada, la malva). FALGUÈRE (1902) treu algunes receptes d'un «vell llibre sortit de no sé pas quina pols»; en aquestes s'empra el liri (per a les rugositats de la pell i les cremades) i les arrels de «grande serpenteaire» (per a esborrar les traces de la petita verola). La darrera indicació és una tintura per als cabells, a base de fulles de donzell posades en cendra de serments de vinya i mel rosada.

El segon període, marcat essencialment pels treballs de CONILL & JUILLET (1920), CONILL (1924, 1938) i BRU (1932), és, de lluny, el més fecund pel nombre d'informacions aportades i l'inici d'una col·laboració eficaç entre botànics catalans i farmacèutics montpellerencs. Aquesta col·laboració és, d'altra banda, a l'origen de diversos descobriments de molècules farmacològicament actives noves en un sector que, encara avui, és un dels pols més importants d'activitat a la Facultat de Farmàcia de Montpeller. El Professor Joan Susplugas, català d'origen i Degà d'aquesta Facultat durant nombrosos anys, no és pas, sens dubte, aliè a aquest desenvolupament. És interessant de remarcar que la noció de conreu de plantes medicinals, fins aleshores únicament recollides a la natura, apareix igualment en el transcurs d'aquest període (CONILL, 1923).

Les publicacions aparegudes després de 1950 són d'una envergadura prou més petita, però ens aporten interessants informacions sobre les farmàcies de poble al començament de segle i de les preparacions a base de plantes que hi eren elaborades. SUSPLUGAS (1967) per a Estagell i VERGÈS DE RICAUD (1975) per a Illa de Tet ens fan així compartir «l'empresa tentacular de les nombroses drogues indispensables per a la preparació de pocions i altres ungüents». Citarem igualment d'aquest període l'article de síntesi de ROSINE (1965), que proposa més de 200 plantes que guareixen 25 afeccions diferents. L'autora no cita les seves fonts, però fa, paral·lelament a les seves citacions, una reflexió que voldríem adoptar aquí a manera de conclusió: «Ara la nostra

* Laboratori de Biologia Vegetal. Universitat de Perpinyà. Av. de Vilanova. 66025 Perpinyà.

admiració va cap al poder del progrés. No ens adonem prou que aquest progrés té sovint les arrels en coneixements molt vells».

Aquests vells coneixements són encara utilitzats als nostres dies, sobretot en pobles de muntanya. Només ens en calen com a prova els múltiples usos citats en el recent treball de MUNTANÉ (1991) sobre les plantes de la Cerdanya. Per tal de completar aquestes dades, una enquesta és actualment en curs a la part oriental dels Pirineus abans que no desapareguin les poques persones que han estat les baules d'aquesta transmissió oral a través de generacions. Esperem poder dur a terme properament una primera síntesi dels resultats obtinguts, la qual constituirà la continuació lògica d'aquesta aproximació bibliogràfica.

BIBLIOGRAFIA

- AMIGO, J.J. 1988. Réflexions sur l'état actuel des connaissances en matière d'Histoire de la Botanique dans les Pyrénées orientales (3ème partie). *Le Monde des Plantes*, 436: 6-12.
- BOSSE, L. & VIGUE, J. 1989. *Plantes aromatiques et médicinales dans les Pyrénées-orientales. Étude de base concernant les potentialités du marché. Enquête auprès des industries utilisatrices*. Mémoire de fin d'études. École Supérieure d'Agriculture d'Angers.
- BRU, R. 1932. *De quelques documents intéressant l'Histoire de la Pharmacie catalane. Notes et documents inédits (1207-1789)*. Thèse de Pharmacie. 109 pp.
- CONILL, L. 1923. La récolte, la culture des plantes médicinales. *L'Indépendant*.*
- CONILL, L. 1924. *Les richesses végétales des Pyrénées Orientales*. Perpinyà.
- CONILL, L. 1938. *Botanique catalane pratique*. 2ª ed. L. Coumet. Perpinyà.
- CONILL, L. & JUILLET, A. 1920. *Plantes médicinales des Pyrénées orientales*. Comité Interministériel des Plantes Médicinales et à Essences de la région de Montpellier.
- FALGUÈRE, E. 1902. Recettes de l'ancien temps. *Journal commercial, maritime, artistique, littéraire, illustré des Pyrénées orientales*: 162-163.**
- GIRAUD, J. 1973. Une vieille recette de médecine vétérinaire. *Cahiers des amis du vieil Ille*, 41: 11-14.
- GUIBEAUD, J. 1900. Origine et historique des rues de Perpignan. *Journal commercial, maritime, artistique, littéraire, illustré des Pyrénées orientales*: 125-127.**
- MUNTANÉ, J. 1991. *Aportació al coneixement de l'etnobotànica de Cerdanya*. Tesi doctoral, Facultat de Farmàcia, Universitat de Barcelona.
- PALUSTRE, B. 1902. Vieilles recettes médicinales. *Revue d'Histoire et d'Archéologie du Roussillon*, 3-4: 130-132.
- ROSINE [pseudònim d'Angèlica VILACEQUE]. 1965. Les vertus et simples du Roussillon. *Reflets du Roussillon*, 49: 11-14.
- SUSPLUGAS, J. 1967 (aparegut el 1968). Ces drogues qu'on appelle «simples». *Travaux de la Société de Pharmacie de Montpellier*, 27: 179-186.
- VERGÈS DE RICAUD-SERRADELL, M. 1975. Une pharmacie illoise (vers les années 1900). *Cahiers des amis du vieil Ille*, 48: 21-25.

* (Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals, signatura RX53.)

** (Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals, signatura PER629.)

ESTUDIS ETNOBOTÀNICS AL PAÍS VALENCIÀ

Lluís Mulet i Pascual*

Introducció

Primerament voldria agrair la invitació per part dels doctors Cèsar Blanché i Joan Vallès i explicar breument la metodologia que seguim al Departament de Biologia Vegetal de la Facultat de Farmàcia de València, sota la direcció dels doctors M. Costa i J. B. Peris, per recollir tota la informació etnobotànica subministrada pels pobladors de les comarques septentrionals valencianes.

De bon començament, hem de destacar els objectius bàsics que ens proposarem en la nostra investigació etnobotànica i que són la necessitat del coneixement del nostre patrimoni cultural, un més gran coneixement científic de la medicina popular, la recerca de nous recursos naturals i la possible potenciació de zones deprimides.

Metodologia

Situats en el context valencià, centrarem aquests estudis a les comarques de la província de Castelló. En total, foren 93 les poblacions (figura 1) on arribarem a realitzar unes 150 entrevistes amb pagesos que es trobaven fent les feines del camp, pastors amb llurs ramats en plena muntanya, persones d'edat avançada que es reunien a determinades hores a les places i els bars dels pobles, herbolaris i curanderos, farmacèutics titulars i metges rurals que ens facilitaven fonts d'informació i, en general, les persones que resultaven les més populars d'entre les coneixedores de plantes medicinals de cada població.

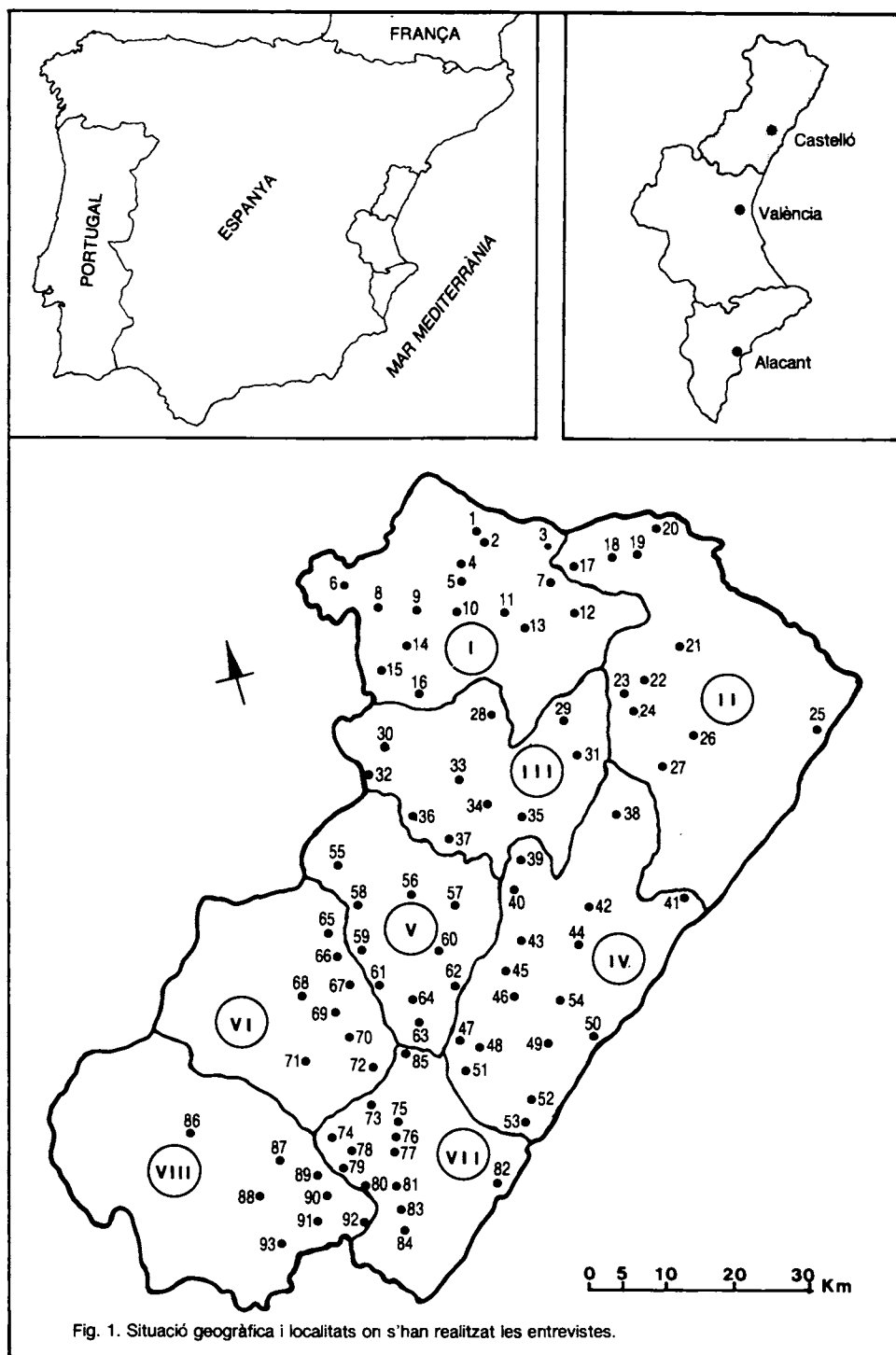
Un aspecte important dins d'un pla d'investigació etnobotànica és l'estudi previ de les característiques socio-culturals i del medi natural de la zona. En aquest context, fixem-nos en una dada rellevant, que fa referència a les densitats demogràfiques de les comarques estudiades a la província de Castelló (Taula I)

Taula I. Densitats comarcals

Any	1900	1950	1981
Els Ports	23,1	14,8	7,3
Alt Maestrat	29,4	23,6	14,9
Alt Millars	28,2	24,0	7,0
Alt Palància	39,9	36,0	25,4
Baix Maestrat	44,6	39,8	45,9
L'Alcalatén	29,7	22,5	23,4
Plana Alta	73,3	105,9	180,6
Plana Baixa	112,3	145,2	224,1

Aquestes dades es refereixen a habitants per km². Hi destaquen el descens del nombre d'habitants de les comarques de l'interior, com ara els Ports i l'Alt Millars. En canvi, hi ha augments importants a les comarques que concentren les poblacions més industrials i turístiques, com també la capital de la província, i que ocupen les zones costaneres. La regressió demogràfica als pobles de l'interior és, doncs, enorme. Aquesta dada és molt significativa si pensem que les persones que resten en aquestes comarques i que continuen utilitzant la medicina tradicional superen la mitjana d'edat dels 60 anys i, per això, considero que ens trobem amb les darreres

* Laboratori de Botànica, Facultat de Farmàcia. Universitat de València. Av. Vicent Andrés Estellés s/n. 46100 Burjassot.

generacions portadores d'aquesta riquesa tradicional, que pot ser rescatada per mitjà de les recerques etnobotàniques.

Si entrevistem els fills d'aquests ancians, observem que a penes coneixen o utilitzen la medicina popular basada en l'ús de les plantes.

Per recollir tota la informació que ens anaven subministrant les persones entrevistades, confeccionàrem unes fitxes que ens servien tant per als remeis en què era usada una única planta com per als que comptaven amb diverses espècies en llur composició (vegeu les «fitxes-model» a la Taula II).

Taula II. Fitxes model

Nom popular de la planta	Per què s'utilitza	Quina part es fa servir	Com es prepara. Quantes vegades es pren al dia	On creix	Nom científic	Localitat i nom de la persona
«Cebolla»	Restrenyiment catarro bronquial	Part aèria	Decocció al 2-3% 100-120 ml/1-2	Sota de pinedes	Globularia alypum L.	Albocàsser Dolores Tomás

Fitxa model per a simples

Nom popular de la planta	Per què s'utilitza	Quina part es fa servir	Com es prepara. Quantes vegades es pren al dia	On creix	Nom científic	Localitat i nom de la persona
Fórmula	Hipotensora		Tisana 100-120 ml en dejú			
Salvià		part aèria	10%	matolls	Salvia lavandulifolia Vahl	Vilafranca José Marín
«Te poliol»		part aèria	10%	matolls	Micromeria fruticosa (L.) Druce	
«Timo»		part alta florida	10%	matolls	Thymus vulgaris L.	
«Ortigues»		part aèria	10%	comunitats nitròfiles	Urtica dioica L.	
«Galluvera»		fulles i tija	10%	talussos i orles	Amelanchier ovalis Medicus	
«Setge»		part aèria	30%	matolls	Dorycnium hirsutum (L.) Ser. in DC	
«Espígol»		part alta florida	20%	matolls	Lavandula latifolia Medicus	

Fitxa model per a fórmules

Resultats

Hem aconseguit reunir informació etnobotànica de 365 espècies vegetals. Per a cadascuna hem considerat:

- Denominació científica
- Denominació oficial
- Denominació popular al territori

- Corologia i Ecologia
- Utilització farmacèutica
- Utilització popular
- Altres usos
- Droga, formes d'utilització i dosificació popular
- Principis actius
- Història farmacèutica de la planta
- Interès etnobotànic i farmacèutic

Dels resultats obtinguts en el nostre estudi creiem que convé destacar-ne els següents:

- 1.- Aproximadament, s'utilitza amb finalitats medicinals un 15% de la flora total del territori, calculada en unes 2400 espècies.
- 2.- Un percentatge elevat (68,4%) de la utilització d'aquestes espècies, a nivell etnobotànic, coincideix amb la utilització farmacèutica o tradicional de la medicina greco-romana.
- 3.- Hem aportat en 216 espècies (59,1%) noves aplicacions etnobotàniques no citades a la bibliografia consultada.
- 4.- Pel que fa als usos, els citats amb més freqüència són els dermatològics seguits, per ordre, pels referits a les malalties digestives i hepatobiliars i pels relatius al sistema cardiovascular.
- 5.- El nombre total d'utilitzacions diferents recollides en el nostre treball s'eleva a 1.856, xifra que dona una idea de l'arsenal terapèutic de què disposen aquests pobladors.
- 6.- S'han recollit, igualment, 1.793 noms populars de plantes, dels quals 1.330 són inèdits.
- 7.- Com a conseqüència del nostre treball, s'ha obtingut informació etnobotànica sobre 51 espècies inèdites fins ara.
- 8.- En 104 de les 365 espècies estudiades no es coneixen, o són mal coneguts, els principis actius.
- 9.- En 165 espècies de les estudiades no s'han trobat referències de la seva utilitat en Farmàcia.

Comentaris i Discussió

En ocasions, s'han detectat usos certament curiosos, però interessants des d'un punt de vista científic. Així, quan parlem amb els pastors i amb els camperols, ens asseguren que l'ús d'una planta com el panical (*Eryngium campestre*) els serveix per a curar i prevenir l'escaldat i la irritació produïda a les aixelles amb la suor durant les feines del camp. Col·loquen les tiges de la planta als plecs de les orelles o per sota la cintura del pantaló («que toqui carn»). Aquest ús no pot ser explicat científicament. Però, atès que la planta conté substàncies astringents com els tanins, podem pensar que si se n'emprava un decuit i s'aplicava en banys dèrmics o en fomentos, tal volta es trobaria una justificació en l'ús astringent d'aquesta espècie. Què ha pogut passar perquè s'utilitzi, en canvi, d'aquesta manera tan esotèrica com és un tronquet a l'orella?

Tal volta, i només és una teoria personal, no s'ha transmès correctament la forma d'utilització d'una generació a una altra i únicament se n'ha conservat la finalitat, apareixent aleshores l'esoterisme, la fe, etc. Interpretat d'aquesta manera, creiem que qualsevol ús popular, per esotèric que pugui semblar, sempre pot ser una pista per al farmacèutic a l'hora d'investigar-ne els principis actius.

He pogut observar aquest mateix fet amb la utilització del «manrubio» (*Marrubium vulgare*), pel que fa a la persistència de la creença d'orinar sobre manrubí durant 7-9 matins, en dejú, per curar l'hepatitis («aliacrà»). En la composició química de l'espècie s'ha demostrat que els àcids fenòlics que conté la summitat florida poden ser eficaços en el tractament coadjuvant de l'hepatitis. Així, hom podria justificar-ne l'ús per ingestió d'un decuit de les summitats florides i no per orinar damunt la planta fins que s'assequi, símptoma que l'hepatitis desapareix (esoterisme).

Amb aquesta mateixa teoria podem observar la utilització de les castanyes bordes (fruits del castanyer d'Índies, *Aesculus hippocastanum*). Els ancians que passegen per una zona verda de Castelló anomenada Parc de Ribalta solen dur a les butxaques, o en un saquet de tela penjat al

coll, un nombre senar d'aquests fruits (càpsules de closca espinosa), per curar-se d'hemorroides (o, fins i tot, per alleujar les dolències reumàtiques). En canvi, sabem que el fruit conté escina (saponina triterpènica), catequina i flavonoides (heteròsids de quercetina i kaempferol) que s'emporten en forma d'extracte sec en l'elaboració de pomades antihemorroidals a les oficines de farmàcia. No s'haurien preparat antigament banyes de seient amb els decuïts d'aquests fruits o se n'haurien ingerit els decuïts?

Per tant, considero que en l'etnobotànica farmacèutica no es pot descartar cap ús popular, per sorprenent que sembli.

Un altre aspecte interessant que convé destacar és que, en ocasions, coneixem alguna dada sobre la composició química d'una planta però no el principi actiu que pugui justificar un determinat ús popular. És el cas, per exemple, de la utilització de la rel de coscoll (*Quercus coccifera*) com a coadjuvant en el tractament de l'hepatitis, ja que es tracta d'una espècie de la qual només es coneix l'existència de tanins i de flavonoides.

El pas de l'ús popular a l'estudi científic

La importància dels estudis etnobotànics rau també en l'elevat nombre d'espècies vegetals que són utilitzades, amb elevada freqüència, entre la població rural i que els científics desconeixen, tant pel que fa als usos com pel que fa als principis actius en què es pugui basar la terapèutica popular.

De fet, una de les plantes més representatives de la medicina popular valenciana és la cua de gat (*Sideritis angustifolia*). El seu ús com a vulnerari (per a afavorir la cicatrització de les ferides) i com a antiinflamatori (tant en ús extern com en ús intern en les gastritis i úlceres gàstriques) dugueren el Departament de Farmacognòsia de la Facultat de Farmàcia de València a la investigació dels principis actius d'aquesta espècie. Aquests estudis es portaren a terme durant els anys 1984, 1985 i 1986 i s'efectuaren sobre diverses espècies del gènere *Sideritis* (les popularment conegudes «cues de gat»). Es pogué confirmar que l'acció farmacològica es devia a la presència d'un oli essencial amb activitat antimicrobiana i als heteròsids flavònics responsables de l'acció antiinflamatòria. Les recerques han continuat en profunditat a centres com ara el Centro de Edafología y Biología Aplicada del Segura, a Múrcia, on ha obert una línia d'investigació en flavonoides de *Sideritis*.

És un bon exemple que facilita la comprensió de l'interès dels estudis etnobotànics on, a partir d'una utilització tradicional, empírica, basada en l'experiència de la medicina popular, la Ciència ha començat una investigació rigorosa, seriosa, sobre els efectes terapèutics i els principis actius que permetran valorar-ne l'efectivitat.

En el decurs del *Simposio Nacional Farmacéutico sobre Plantas Medicinales* (Madrid, 1989), es va presentar una comunicació del Departament de Farmacognòsia de la Universitat d'Alcalá de Henares que feia referència a una de les espècies hipotensores més característiques de la medicina popular del Maestrat que recollien del meu llibre (MULET, 1987) i que no és altre que *Amelanchier ovalis*. En aquesta comunicació s'esmenten els seus components flavònics com a possibles responsables de l'acció hipotensora de les fulles i tiges, que ja recollia FONT QUER (1961) al seu *Dioscòrides renovado*. Diuen textualment els autors d'Alcalá: *Los principios activos de esta planta se desconocen, si bien se ha demostrado que los extractos acuosos de los tallos ejercen acción hipotensora, acción que no está relacionada con un efecto diurético ni anestésico local. En el presente trabajo abordamos el estudio fitoquímico de esta planta, comenzando por el estudio de los compuestos flavónicos de los extractos acuosos de tallos y hojas, ya que estos compuestos podrían ser los responsables del efecto hipotensor actuando como inhibidores de la enzima de conversión de angiotensina* (GUINEA & PARELLADA, 1989).

Aquests dos exemples són força il·lustratius de l'interès i la importància de recollir els coneixements populars que tenen sobre plantes medicinals els habitants de les masies, poblets i pobles. És un punt de partida per als fitoquímics i farmacòlegs per al descobriment de la racionalitat de l'ús empíric de les diverses espècies vegetals en la medicina tradicional.

BIBLIOGRAFIA

- FONT QUER, P. 1961. *Plantas Medicinales. El Dioscórides Renovado*. Ed. Labor, Barcelona.
- GUINEA, M.C. & PARELLADA, J. 1989. *Compuestos flavónicos de Amelanchier ovalis* Medicus. I Simposio Nacional Farmacéutico sobre Plantas Medicinales, comunicació núm. 37. Madrid.
- MULET, L. 1987. *Etnobotánica farmacéutica de l'Alt Maestrat*. Diputació de Castelló. Castelló de la Plana.
- MULET, L. 1991. *Estudio etnobotánico de la provincia de Castellón*. Diputació de Castelló. Castelló de la Plana.
- MULET, L. 1992. *Etnobotánica valenciana*. Audio-visual de la col·lecció Mediterrànea. Ecología y Medio ambiente. Marton Broadcast producciones videográficas. Tel. (964) 216233. Castelló de la Plana.

ELS ESTUDIS ETNOBOTÀNICS A MÈXIC. LA PERSPECTIVA AMERICANA

Montserrat Gispert Cruells*

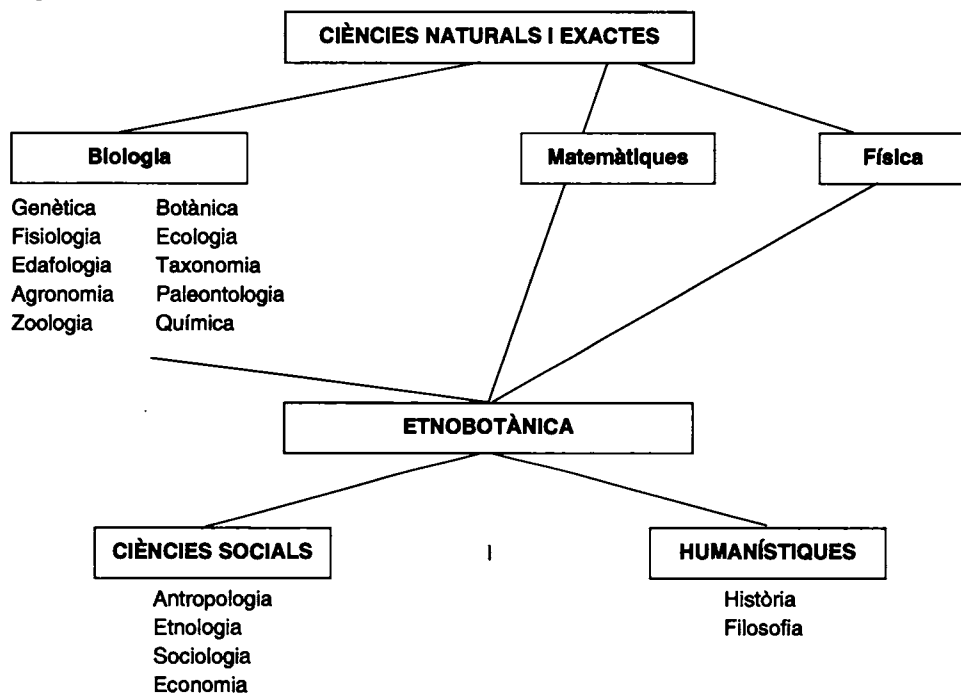
L'Etnobotànica com a disciplina científica es va introduir a l'Amèrica llatina gairebé a les acaballes del segle XX, durant els anys setanta.

A Mèxic, els pioners que vam abordar els seus aspectes teòrics i metodològics ens agrupàrem a l'entorn d'un mestre erudit, Efraín Hernández, agrònom i botànic de formació i humanista de vocació i d'acció, que ocupà la primera càtedra d'Etnobotànica al país. E. Hernández, a més, ens formà, tot ensenyant-nos com era d'indispensable aprofundir en els coneixements biològics que teníem i començar a preparar-nos en el camp de les ciències socials i humanístiques, a fi d'analitzar quin paper juguen les plantes en l'entramat complex que és una societat. D'una manera molt simplificada fou així que va néixer la perspectiva multidisciplinària i integradora d'aquesta jove ciència a Mèxic.

Amb aquesta òptica, i prenent en consideració el propi origen etimològic del mot, m'agradaria exposar, com a base de la nostra recerca actual, la concepció general i el bagatge acadèmic amb què ens aproximem a aquesta disciplina: ens basem tant en les Ciències Naturals i Exactes com en les Ciències Socials i Humanístiques. En el diagrama de la figura 1, hi presentem les més representatives, detallant-hi les de l'àrea biològica.

En d'altres mots, una investigació etnobotànica ha d'abastar des de la història de les plantes i del paisatge en què estan enclavades, fins al passat i el present de la societat en estudi, els costums dels seus pobladors; llur idiosincràsia; la percepció que tenen de la natura; la classificació dels biomes que els circumden; la nomenclatura popular botànica, edàfica i geogràfica que uti-

Fig. 1

* Coordinadora del Àrea de Etnobotànica. Facultad de Ciencias, Universidad Nacional Autónoma de México.

litzen; la gestió de llurs ecosistemes; les pràctiques agrícoles tradicionals; les categories d'ús que els confereixen (medicinals, alimentàries, fusteria, ornamentals...) i el que tot això, en el seu conjunt, representa en llurs decisions econòmiques i polítiques.

Per fer-nos una idea clara de la importància actual i futura de l'Etnobotànica, assenyalarem, en un quadre sinòptic (Fig. 2) els camps on incideix la seva activitat.

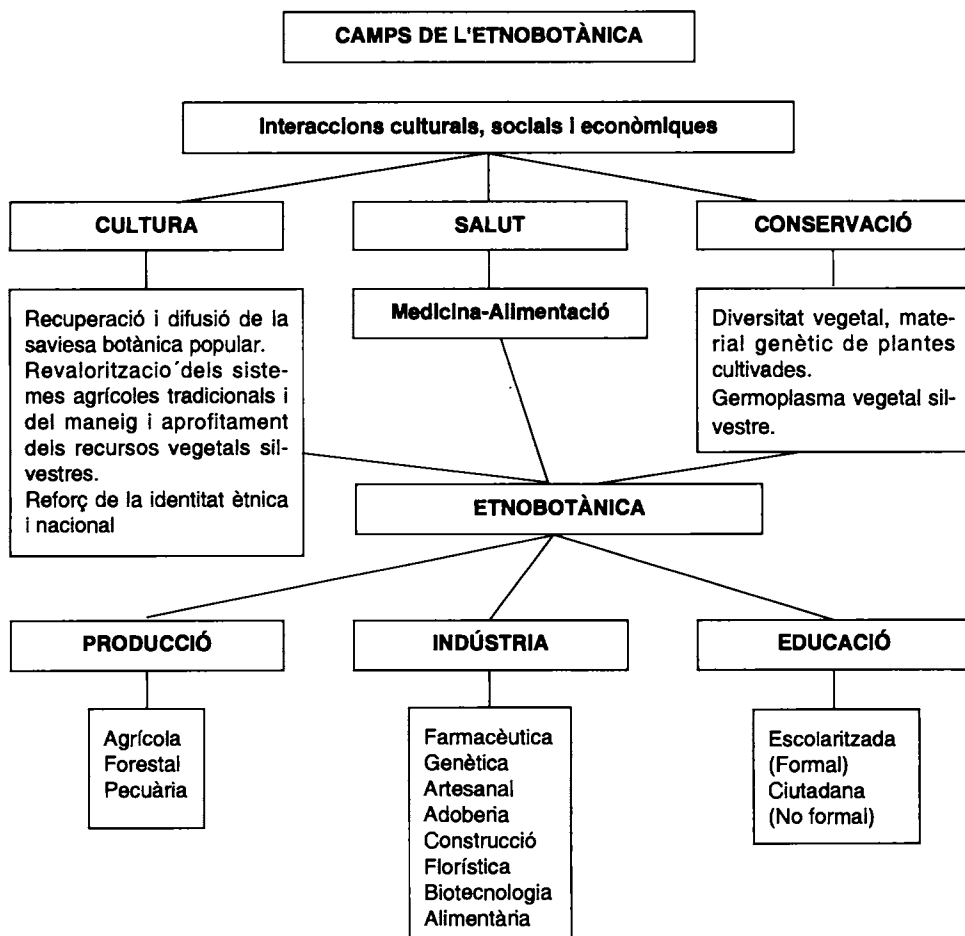
Per mitjà d'un altre quadre sinòptic (Fig. 3), exposem les tres grans línies de recerca que estem duent a terme actualment a l'Àrea de Etnobotànica de la Facultad de Ciencias de la UNAM, que són:

- L'espai natural
- L'espai transformat
- La percepció de la natura

Les regions geogràfiques on treballem comprenen diversos biomes (que van des del bosc temperat fins a la pluvial tropical) i diverses ètnies, principalment d'origen nàhuatl, cora i tepehuana.

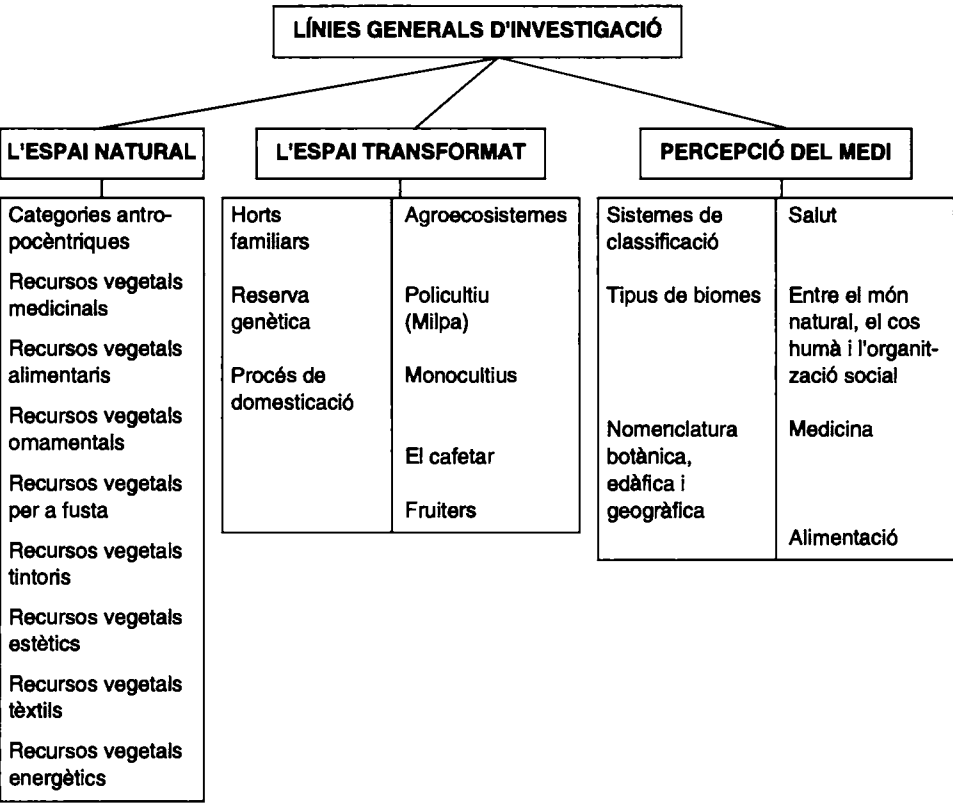
L'experiència del treball de camp, amb pobladors principalment rurals, ens ha demostrat la inigualable cultura vegetal de què són posseïdors i com són de conscients de les diverses problemàtiques que els afecten. Fins ara, llur saviesa ha estat arraconada. Nosaltres, no solament la

Fig. 2

reivindiquem, sinó que proposem que, per tal d'arribar a solucions exitoses que es refereixin a la relació societat-natura, el coneixement i les pràctiques d'aquests pobladors siguin la bastida empírica de la qual partim a fi de donar alternatives tècniques i científiques de gestió que preservin els ecosistemes naturals i que les estratègies d'ús del sòl siguin sostenibles. Tot això, al capdavant, serà en benefici d'una més bona qualitat de vida per als grups ètnics i camperols de Mèxic.

Fig. 3

ELS ESTUDIS ETNOBOTÀNICS A LA Cerdanya

Joan Muntané i Bartra*

Introducció

L'any 1987 vam començar a fer enquestes etnobotàniques a la Cerdanya (comarca situada al nord dels Països Catalans amb 1086 km² d'extensió i poblada per 23.000 habitants, aproximadament) amb la il·lusió i la pretensió, alhora, de poder recollir prou dades per tal de tenir una idea aproximada del suggerent món dels remeis tradicionals d'origen vegetal.

Quan l'any 1991 vam decidir cloure el treball, havíem entrevistat cent cinquanta-cinc famílies cerdanes. El resultat de les enquestes ens proporcionà molta més informació que no havíem previst. Així, ultra les plantes medicinals emprades –que era el nostre objectiu principal– vam aconseguir informació sobre l'ús dels animals i els minerals en la medicina casolana i tot un seguit de dades sobre creences i rituals íntimament lligats al món de la salut i la malaltia. Els informants ens van fer saber, també, una colla de plantes emprades en les tasques rurals o domèstiques quotidianes; les plantes emprades en l'alimentació humana i/o animal, alhora que ens advertien sobre la toxicitat de determinats vegetals. Com que els matisos del llenguatge eren molt rics, no ens vam poder estar d'elaborar un capítol lingüístic on es recullen expressions i girs, com també un vocabulari específic.

Amb el mapa del territori que volíem estudiar damunt la taula, vam procurar que totes les zones de la comarca hi fossin ben representades. El nostre objectiu de perfil humà era la gent gran, preferentment filla del país i que ens permetés, al llarg de dues o tres entrevistes, transcriure els seus coneixements sobre plantes, bé exposats espontàniament, bé exposats quan nosaltres insinuàvem algun tema de conversa.

Model de fitxa-entrevista

Quan volíem fer una enquesta en un poble determinat, procuràvem demanar primer a algun conegut nostre un nom i una adreça per tal de no presentar-nos sense cap *credencial*. Una vegada al lloc i després dels preàmbuls de rigor, començàvem l'«atac-i-gol», mirant de guiar la conversa sense, però, suggerir mai cap resposta. Demanàvem:

– Quines herbes feieu servir quan no us trobàveu bé? On es fan aquestes herbes? Com es preparaven? Quines herbes recordeu d'abans, encara que ara no les feu servir? Quines herbes gardeu al rebost?

– Quins altres remeis d'abans recordeu, encara que no siguin herbes?

– Si l'informant no en parlava, introduïem el tema de Sant Joan, dient: Què feieu abans, per Sant Joan?

– Fèiem un seguit de preguntes específiques, com ara: Quan la mainada tenia febre, què els feieu? I quan tenien mal d'orella? I quan tenien mal de queixal?

– Si pel camí vèiem alguna herba, l'agafàvem i els en demanàvem el nom i les propietats.

– Sempre procuràvem collir i premsar mostres de plantes, bé les del rebost, bé en el seu hàbitat natural. Han estat conservades a l'herbari CERP (Institut d'Estudis Ceretans, Puigcerdà).

Anotàvem sempre: nom i cognoms, nom de la casa, nom del poble, primera data de visita, edat i lloc de naixença. Remarcàvem sempre que volíem saber remeis dels pares i padrins i que no ens interessaven gens ni mica els remeis apresos a la televisió i els llibres, i que ho volíem saber perquè no volíem que aquests remeis es perdessin. Vam ser sempre ben rebuts tot i que, en començar l'entrevista, érem habitualment advertits que, de plantes i de remeis, no en sabien pas gaire. Les entrevistes van ser transcrits amb paper i llapis. El recull de tots els resultats es troba a

* Institut d'Estudis Ceretans, Puigcerdà.

la Tesi doctoral de l'autor (MUNTANÉ, 1991) i serà publicat properament, d'una manera resumida, en forma de llibre (MUNTANÉ, en premsa).

Vam establir l'índex $PUPC = PU/PC$ (on PU és el nombre total de plantes *usades* per informant i PC és el nombre de plantes *conegudes* per informant). Indirectament podem mesurar amb aquest índex el grau de pervivència actual de l'ús medicinal de les plantes en comparació amb els records de família.

Els resultats en xifres

Com a resum dels resultats obtinguts, podem destacar les dades més significatives en els quadres següents:

Taula I. Resum de l'estudi etnobotànic de la Cerdanya

Famílies enquestades	155
Edat mitjana dels informants	69,14 anys
Per sexes dels informants	70% dones 30% homes
Nombre màxim de plantes conegudes per informant	64
PUPC (mitjana dels nostres informants)	30,37%
Nombre total d'espècies vegetals citades	290
Nombre total d'espècies identificades al Catàleg Etnobotànic	260
Nombre total d'espècies citades com a medicinals	234
Nombre total d'espècies d'ús veterinari	24
Nombre total d'espècies exòtiques (no silvestres al territori)	24
Nombre total d'espècies vinculades a les creences (ús màgico-religiós)	55
Nombre total d'espècies citades com a tòxiques	14
Nombre total d'espècies citades com a alimentàries	68
Nombre total d'espècies d'ús domèstic al món rural	62
Nombre total d'espècies citades en rondalles	6

Aitrament, sobre un total de 260 espècies citades al Catàleg, ultra els usos reconeguts prèviament per la bibliografia farmacèutica bàsica consultada, un total de 599 usos terapèutics no havien estat prèviament recensats. Una estimació del possible grau de novetat etnobotànica que proporciona un treball d'aquestes característiques es pot obtenir si dividim el nombre total d'usos no documentats (UND) pel nombre de plantes citades. En el nostre cas, $UND/P=2,3$. Per comparació amb ulteriors treballs hom podrà valorar aquest grau de novetat.

Etnobotànica farmacèutica

El nostre objectiu era bàsicament l'estudi de les «herbes remeieres» populars de la Cerdanya i les dades següents es refereixen a aquesta part central de l'estudi. A les Taules II i III, es recullen

Taula II

Part usada	nombre d'espècies
Part aèria	90
Flor	51
Fulla	40
Fruit, llavor	32
Arrel, bulb, tubercle, rizoma	28
Escorça	7
Làtex	5
Tija	3

Taula III

Formes vitals	Nombre d'espècies	%
Hemicroptòfits	95	41,6 %
Camèfits	39	17,1 %
Macrofaneròfits	39	17,1 %
Teròfits	28	12,3 %
Geòfits	10	4,4 %
Faneròfits	8	3,5 %
Nanofaneròfits	7	3,0 %
Epífits	1	0,4 %
Hidròfits	1	0,4 %

les informacions sobre l'origen de les plantes emprades com a medicinals i a la Taula IV, les formes de preparació seguides.

El llistat de les cinc plantes citades més vegades es pot trobar a la Taula V i el de les cinc plantes més usades, a la Taula VI, que no són sempre necessàriament coincidents, com és el nostre cas. *Sambucus nigra*, el sabuquer, és molt més coneguda –i, per tant, citada– que no pas usada realment com a remei.

Taula IV

	Forma de preparació	Nombre d'espècies (*)
ús intern	Decocció	153
	(incloses sopes i xocolates)	
	Infusió	27
	Maceració	14
	Ingesta (sense preparació)	13
	Xarop	2
ús extern	Expressió	3
	Cataplasma, emplastre, ungüent, compreses	50
	Decuïts (inclosos banys i gargarismes)	41
	Sense cap preparació	23
	Olis (incloses gotes òtiques)	17
	Macerats alcohòlics	9
	Perfums (1)	7
	Bafs (2)	4

(*) D'un total de 234 espècies

(1) Impliquen combustió de les herbes amb brases.

(2) Impliquen decocció de les herbes amb aigua.

Taula V

Espècie	Nombre de citacions
<i>Matricaria recutita</i> L.	102
<i>Sambucus nigra</i> L.	91
<i>Tilia platyphyllos</i> Scop. subsp. <i>platyphyllos</i>	90
<i>Thymus vulgaris</i> L.	86
<i>Tanacetum vulgare</i> L.	78

Taula VI

Espècie	Nombre de citacions
<i>Matricaria recutita</i> L.	63
<i>Tilia platyphyllos</i> Scop. subsp. <i>platyphyllos</i>	44
<i>Thymus vulgaris</i> L.	27
<i>Sambucus nigra</i> L.	26
<i>Hipericum perforatum</i> L.	20

Les famílies botàniques que contenen més espècies citades com a medicinals a la Cerdanya són: Compostes (11,38% de les espècies citades), Labiades (9,65%) i Rosàcies (7,58%).

Els grups terapèutics, en funció del nombre d'espècies citades, quedarien classificats com es mostra a la Taula VII. Aquesta taula és particularment interessant perquè indica, d'una manera

Taula VII

Grup terapèutic	Nombre d'espècies (*)
Patologia de l'aparell digestiu	209
Patologia dermatològica	105
Analgèsics i antipirètics	104
Antiinflamatoris	77
Patologia cardíoc-vascular	41
Patologia broncopulmonar	34
Diurètics	26
Patologia neurològica	24
Psicofàrmacs	24
Patologia ginecològica	20
Acció sobre l'hemostàsia	14
Hipolipemians	14
Vitamines i reconstituents	13
Patologia oftàlmica	10
Patologia ORL	7
Hipoglucemians	4
Antineoplàsics	2
Antihistamínics	1

(*) El total d'espècies citades s'obté de la suma d'espècies de cada subgrup. Per tant el nombre obtingut no significa, necessàriament, nombre d'espècies botàniques diferents.

Taula VIII

Subgrup terapèutic	Nombre d'espècies (*)
Antiinflamatoris	51
Antisèptics intestinals	43
Digestius	40
Anticatarrals	41
Hipotensors	38
Vulneraris	30
Antisèptics bucofaringis	30
Depuratiu	27
Protectors hepàtics	23
Vasotònics	24

combinada, l'especificitat i l'eficàcia dels tractaments (patologies que són tractades amb poques plantes, per la seva especificitat, en comparació amb d'altres tractaments més inespecífics o menys eficaços, que són tractats amb moltes espècies diferents) amb el grau d'incidència o d'importància social de les malalties (es recorden o s'utilitzen moltes i diverses espècies per a les malalties considerades «importantes» i, en canvi, patologies «modernes» o de tractament considerat «poc efectiu» amb plantes, tenen índexs molt baixos –vegeu, per exemple, antineoplàsics o anti-histamínics en les darreres posicions). Els grups terapèutics són, de vegades, massa generals i, si establim una classificació per subgrups, com la de la Taula VIII, obtindrem una ordenació més fàcil de copsar.

Altres remeis

En un nombre no menyspreable de casos, els informants ens parlaven de remeis no considerats vegetals –en el sentit de plantes medicinals– com ara oli, carbó, etc., o d'altres orígens, i que també hem recollit. Hem anotat 204 entrades que es poden desglossar de la manera següent:

Origen animal	40 entrades
Origen vegetal (transformat)	24 «
Origen mineral	14 «
Diferents tipus d'aigües	12 «
Origen divers	11 «
Alcohol i derivats	5 «

Cal subratllar l'ús màgic, profilàctic o curatiu, de la serp i també sorprèn, per la manca de dades bibliogràfiques, l'ús intern del decuit de metalls (or i plata) per al tractament de determinades malalties.

Creences

En el recull de creences populars relacionades amb els vegetals o amb la salut (molt sovint indistingibles ambdós conceptes), hem aconseguit informació concretada en 152 entrades (de les quals 55 referides a vegetals). Mereix un esment especial el cas de *Sambucus nigra*, com a espècie més vegades citada, de llarg, en creences de tipus màgic o simbòlic.

En aquest apartat hem transcrit també informació sobre nou dates capitals de l'any, d'entre les quals sobresurt, pel seu significat, la diada de Sant Joan, i es relacionen més de trenta oracions curatives i preventives.

Riquesa lingüística

S'han enregistrat 164 noms de plantes que pensem que són inèdits (que no apareixen en cap dels diccionaris de la llengua catalana ni en el recull de MASCLANS, 1981) sobre un total de 480 noms populars recollits. Prop del 69% de les espècies només tenen un nom popular.

Hem establert l'índex NND/PC (nombre total de noms no documentats / nombre total de plantes citades), que indica el grau de novetat en la nomenclatura popular referida a les plantes. En el nostre cas:

$$\text{NND} / \text{P} = 0,56$$

Hem elaborat, també, un llistat amb prop d'un centenar de mots infreqüents i més d'un centenar d'expressions o frases fetes, moltes d'elles relacionades amb els vegetals, parts del cos o els conceptes de salut i malaltia.

Conclusions

1.- S'ha fet un inventari dels coneixements populars tradicionals dels remeis d'origen vegetal a la Cerdanya (se citen 290 espècies, de les quals 234 de medicinals, ço que representa aproximadament un 15% de la flora estimada de la comarca).

2.- S'han anotat 101 combinacions d'herbes, 8 olis d'herbes i 17 ungüents, com a associacions de plantes més complexes que no pas l'ús d'una única espècie.

3.- No s'ha trobat informació bibliogràfica precedent de 23 espècies reportades com a medicinals pels informants.

4.- Complementàriament, es transcriu la informació proporcionada per 155 famílies cerdanes en allò que fa referència a remeis d'origen altre que el vegetal, les creences, la lingüística i l'etnobotànica general.

5.- Es constata la fragilitat de la cadena de transmissió oral i l'imminent perill de ruptura i pèrdua d'aquest tresor de la saviesa popular (84 espècies medicinals han estat citades només per un sol informant!).

6.- Finalment, es copsa la forta homogeneïtat dels coneixements arreu de la Cerdanya malgrat la superposició de diversos nivells administratius.

BIBLIOGRAFIA

MASCLANS, F. 1981. *Els noms de les plantes als Països Catalans*. Ed. Montblanc-Martin. Granollers.

MUNTANÉ, J. 1991. *Aproximació al coneixement etnobotànic de Cerdanya*. Tesi doctoral. Facultat de Farmàcia, Universitat de Barcelona. Inèdita.

MUNTANÉ, J. (en premsa). *Herbes, remeis i creences de la Cerdanya*. Institut d'Estudis Ceretans. Puigcerdà.

ETNOBOTÀNICA DE LES PLANTES ALIMENTÀRIES: DEL REBOST AL REBOST DE LA NATURA

M. Dolors Llopart*

Introducció

En el curs del segle XIX les ciències humanes i les ciències naturals arribaren a la màxima divergència de plantejament científic i de mètode, tot fent del coneixement de l'univers dos apartats estancs sense comunicació possible. En definitiva, un espai científic dedicat a homes i societats, i un altre de dedicat als recursos naturals. Contràriament, en el segle XX s'inicia un cert acostament en el coneixement de la natura i la societat plantejant sobretot en termes de relació i d'interacció constant. L'ecologia fou la disciplina que va donar cos a aquest plantejament.

En aquell moment l'antropologia es consolidà com a coneixement científic ocupat d'esbrinar com es comportava l'altre per tal d'entendre el jo cultural. Un coneixement anomenat per uns etnologia (els més acostats a la història i la filosofia i sempre interessats per les síntesis) i per d'altres, antropologia (els més acostats als naturalistes i més concretament a l'antropologia física i a l'arqueologia, interessats sobretot en el treball de camp i la descripció detallada). Efectivament, fins a la Segona Guerra Mundial etnòlegs i antropòlegs es dedicaren fonamentalment a l'estrany, és a dir, a tot aquell que no pertanyia a la cultura occidental cristiana. Després del cataclisme bèl·lic que va representar la Segona Guerra Mundial i que va enfrontar els uns amb els altres d'una manera general, els pensadors més lúcids, entre ells alguns científics socials, varen començar a interessar-se pel proper. En definitiva, a preocupar-se pel comportament cultural i social de l'individu en societat dins la pròpia cultura i incorporant juntament amb aquest pensament una posició a favor que natura i cultura no continuessin essent conceptes contraposats. Claude LEVI-STRAUSS (1983) ho expressava d'aquesta manera: «només una estreta col·laboració entre ciències humanes i ciències naturals permetrà de fer recular un dualisme metafísic caduc».

El meu aprenentatge de la disciplina en una universitat francesa, dins del corrent etnològic, em va conduir a voler establir síntesis i treballar al meu propi país. És a dir, fer antropologia en la meua pròpia cultura. Encara que els meus primers treballs, quasi escolars, varen fonamentar-se en la cultura immaterial (les festes i les seves implicacions, *of course!*), ben aviat l'interès per les lleis de funcionament de la quotidianitat dels meus veïns i de mi mateixa, em varen encaminar vers la cultura material.

El rebost i les seves derivacions

La meua primera feina regular començava aproximadament l'any 1980 en intentar d'entendre –fonamentalment per tal de poder-ho explicar als altres– un espai museogràfic anomenat «Casa Pallaresa», en el context del Museu d'Arts, Indústries i Tradicions Populars, que disposava d'uns espais funcionals com entrada, cobert, rebost, paridora, sala-menjador, llar de foc, forn etc., que eren un model a escala d'unes cambres i uns indrets que, en el seu moment, havien tingut un paper de suport bàsic en una economia ramadera, sustentada per un grup familiar, en una comarca de muntanya (el Pallars Jussà) i en el període de transició entre els anys trenta i quaranta d'aquest segle. El rebost en aquest model-casa ocupava vora d'una quarta part de l'espai total i, per tant, en el seu conjunt era molt important i calia esbrinar-ne la raó.

El treball s'inicià buscant bibliografia: els resultats foren, però, poc aclaridors. Els historiadors de la mediterrània nord no s'havien dedicat –com ho fan últimament– a estudiar temes de la vida quotidiana: els arquitectes, dedicaven algunes planes a descriure els espais domèstics però sempre des del punt de vista formal; els antropòlegs, bàsicament, descrivien estructures econòmiques de pobles primitius i els folkloristes –etnògrafs espanyols i catalans–, destinaven més temps a explicar un ritu de passatge o una festa que a descriure el funcionament efectiu de la unitat

* Museu d'Arts, Indústries i Tradicions Populars. Av. Marquès de Comillas, s/n. Poble espanyol. Parc de Montjuïc. 08038 Barcelona.

domèstica. Com que nosaltres volíem explicar el paper econòmic i social d'aquesta unitat espacial en el context d'una economia familiar, finalment vàrem decidir-nos a endegar una enquesta etnogràfica bàsica sobre conservació d'aliments en l'àmbit domèstic. L'àrea escollida fou Catalunya, el País Valencià i les Illes Balears. La població enquestada fou de vora de 20 dones entre 40 i 60 anys, la majoria d'hàbitat rural i moltes d'elles dedicades a l'agricultura i a l'aviram d'una manera subsidiària i/o parcial.

Les preguntes foren quines conserves feien, de quins productes, com les feien, quins condiments hi afegien, en quina època de l'any i com ho consumien. De tota aquesta aplega en va sortir un llibre de receptes que ha servit i serveix per a fer conserves casolanes (LLOPART, 1983).

Recapitulant l'aportació d'aquest llibre podem dir que hi ha cent vint-i-una receptes de les quals setanta-set són de verdures i fruites, nou de bolets, set d'embotits i carns, deu de peixos, quatre de formatges i tretze de licors. Un aspecte d'interès és el que fa referència als aromatitzants i/o relleuadors de gust. Les herbes i plantes espontànies i cultivades (de fet moltes han passat d'espontànies a cultivades) que es presenten són: l'all, deu vegades; el llorer, nou; el julivert, sis; la farigola, cinc; les fulles de llimoner i el fonoll, quatre; l'herba-col, dues i l'orenga, els ginebrons, el coriandre, la matalfaluga i l'alfàbrega, una sola vegada. Les espècies presents en el receptari per ordre de més a menys són: el pebre negre, tretze vegades (pensem que s'utilitza com a conservant de la carn de porc); el clavell d'espècia i la canyella, sis vegades; el pebre vermell picant, quatre vegades; el pebre vermell dolç, dues vegades i, finalment, la vainilla i la nou moscada, una sola vegada. Només vàrem anotar dues receptes en què s'utilitzava un producte químic, el Tomaton, per a salses de tomàquets.

Aquest llibre publicat en forma de receptari de conserves, té, doncs, totes les característiques dels treballs sobre allò que a França anomenen «savoirs naturalistes» (BARRAU, 1985): quines plantes cultivades i espontànies s'elaboren i es fan servir, com i en quines condicions, etc.

De les derivacions

El que d'aquest treball voldria desvelar-vos és l'interès per les preguntes que es poden fer, sobre allò que pacientment hem descrit, i que ens condueixen a poder avançar hipòtesis i resultats sobre pautes de comportament a la primera de segle. Temes com, per exemple, el paper de l'aprenentatge i de la transmissió per via oral i gestual a la cuina, de procediments i transformacions (decocions, infusions i ungüents, salses i bullits...) i també, és clar, l'aprenentatge de «rols» en aquest context.

El tema del rebost també ens encamina cap a temes d'antropologia econòmica: com es planteja en una unitat familiar el tema econòmic. El comportament de la despesa quotidiana i de l'acumulació per a inversions futures (la petita i la gran economia). El mateix estudi també ens acostava a la comprensió dels hàbits i les dietes alimentàries d'una població o d'un grup social. També podem ampliar el ventall de possibilitats en un medi urbà tot plantejant-nos el tema del rebost-nevera.

Per resumir podem afirmar que la conserva, considerada una necessitat en l'estructura econòmica familiar, feta a casa per la mestressa que s'ocupa de la llar en la seva vessant de producció i/o optimització dels productes alimentaris, ha sofert una transformació i ha esdevingut un luxe que algunes persones, marginals de la societat de consum, elaboren per a un mercat format per altres persones «de bon paladar» i de tarannà neoromàntic que volen gaudir del consum de productes naturals. Aquest fet incideix en el mercat de dues maneres: d'una banda, propicia la necessitat de fer fires i mercats de productes naturals intervenint, així, no solament en el fenomen mercantil, sinó en el purament festiu i de revitalització de la cultura popular, i de l'altra, en la necessitat que té el mercat comercial d'elaborar «productes naturals» i sobretot presentar-los com a tals. Em refereixo, per exemple, als pots de confitura amb tapadores de quadrets vermells i blancs, a mels i productes làctics envasats en peces de terrissa i sobretot a la utilització de les paraules claus en la seva presentació: casolà, artesà, natural i, fins i tot, ecològic.

També com en el medi rural i d'una manera quasi automàtica, de la conserva casolana i de la refrigeració deficient s'ha fet un salt vers la congelació domèstica que ha capgirat la seqüència estacional del consum. En aquesta nova singladura, a la conserva casolana li queda el paper de fer de producte especial. Ens referim, per exemple, a bolets en vinagre, escabetxos amb tot tipus d'herbes, pans de fetge aromatitzats, melmelades amb barreges de fruits, etc.

En definitiva, i això és el que podem transmetre, el que vàrem entendre, amb la realització d'aquest treball i amb els posteriors endegats en el museu, d'explicació d'una unitat domèstica en un context de muntanya a través d'un fons patrimonial, fou que la cuina i el rebost eren llocs privilegiats per a la comprensió de la cultura de les dones en l'àmbit de la llar.

Més endavant, i amb la col·laboració de Josep M. Camarasa, vàrem emprendre un treball al qual, pensant en la seva comercialització, vàrem donar el títol de «Rebost de la natura». Es tractava de fer una recensió de plantes comestibles espontànies classificades per usos. En una primera fase només bibliogràfica vàrem recollir trenta-vuit plantes utilitzades en amanides, quaranta-vuit com a aromes i tasts, set flors utilitzades en confitures, vint-i-set fruites boscanes tendres, vuit de seques, trenta-set hortalisses i llegums, i quaranta-dues infusions estimulants, tòniques i digestives, cada una amb la seva corresponent fitxa. Per a continuar caldria estudiar receptes en alguns llibres de cuina catalana significatius (des de l'edat mitjana fins avui) i aclarir com i de quina manera han estat elaborades aquestes herbes quan i com se servien. Tot això per tal de valorar-ne el canvi i la seqüència. Paral·lelament, endegar una enquesta etnogràfica acurada i precisa, en alguns indrets de Catalunya, per constituir els etnotexts que haurien de permetre de recuperar la memòria –patrimoni immaterial– i, finalment, donar-li una forma escrita que ha de facilitar la restitució d'aquest patrimoni a la pròpia cultura.

Encara es pot fer un altre treball, plantejat a partir d'aquesta recollida. Aquest seria buscar, en la memòria d'algunes dones cuineres que varen passar la Guerra Civil a la ciutat, els records sobre la utilització d'herbes comestibles per a suplir la manca d'aliments frescos. Quines utilitzaven i com varen arribar al seu coneixement i ús, serien les preguntes.

BIBLIOGRAFIA

- BARRAU, J. 1985. À propos du concepte d'ethnoscience, in *Les savoirs naturalistes*. Actes du séminaire de Sommières, 12 et 13 décembre 1983. Ministère de la Culture. Direction du Patrimoine, Mission du Patrimoine ethnologique; Éditions de la Maison des sciences de l'homme. Paris.
- LEVI-STRAUSS, C. 1983. *Le Regard éloigné*. Plon. Paris.
- LLOPART, D. 1983. *El Rebost. Adobs, conserves, confitures i licors*. Alta Fulla. Barcelona.

SITUACIÓ ACTUAL DELS ESTUDIS D'ETNOBOTÀNICA A LES ILLES BALEARS (1970-1992)

Andreu Ramis Puig-gros*

Introducció

M'agradaria iniciar aquesta breu aportació amb una afirmació rotunda: els estudis d'Etnobotànica a les Illes no existeixen. Els estudis d'etnobotànica a les Illes, supòs que de manera semblant a molts altres indrets, hom els ha d'entendre com a parts d'aportacions més àmplies i normalment en referències a la funcionalitat i l'ús d'una determinada planta.

En aquest sentit, avui per avui, a les Illes hom pot parlar de l'existència d'estudis –o aportacions a l'estudi– botànics, de la medicina popular, de l'artesania, de l'alimentació... en els quals es reflecteix d'una manera més o menys exhaustiva el paper de determinades espècies vegetals.

L'etnobotànica a les Illes pateix els mals estructurals que pateixen els estudis d'antropologia cultural. La inexistència d'estudis universitaris o, més ben dit, la inexistència d'un departament universitari o una altra institució que assumeixi el paper d'aglutinador i capdavanter dels investigadors d'aquesta matèria, fan que la majoria de les escasses aportacions sorgeixin de l'autodidactisme i creixin de manera ombrívola sostingudes en una tradició folklòrica òrfena de plantejaments teòrics.

A les Balears, no s'ha afrontat mai cap estudi teòric sobre l'etnobotànica. Tenim, per tant, estudis de caràcter extensiu més que no intensiu. Existeix la possibilitat de recollir notícies esparses, però hi ha poques monografies àmplies i rigoroses.

Així, i partint d'aquesta premissa, agruparem les aportacions fetes segons la seva assignació a un determinat context d'estudi.

Deixant de banda l'aportació botànica fonamental de Francesc BONAFÈ (1977), que habitualment fa referències a la utilitat de cada una de les espècies botàniques descrites, i al voluminós diccionari d'ALCOVER & MOLL (1980), que aporta ressenyes importants referides a la cultura popular entorn a les plantes, hem de donar notícia, com ja hem esmentat, d'estudis específics d'etnografia o, fins i tot, d'altres ciències on l'etnobotànica hi apareix amb major o menor pes específic.

Recol·lecció. Aprofitament del bosc i la garriga

Aquest aspecte, de caràcter més general i afrontat freqüentment pels geògrafs, contempla la qüestió de l'aprofitament de determinades espècies vegetals des del punt de vista econòmic o bé des del punt de vista ecològic. Una lectura que hom fa sovint és la d'analitzar alguns productes vegetals com a complement econòmic d'una determinada unitat de producció, bé a partir de la complementarietat dels productes per a l'autoabastiment –aquest seria el cas, gairebé generalitzable, de la major part de productes recol·lectats: esclata-sangs, espàrrecs, etc.–, o bé per a l'obtenció de beneficis al mercat –explotació del bosc per a la producció de carbó, barqueres de garballó, etc.

Veiem, per tant, que un dels temes centrals que ens interessen per a l'anàlisi etnobotànica són els estudis sobre l'explotació, més o menys racional, de determinats ecosistemes.

A partir d'aquesta premissa podríem classificar les referències etnobotàniques segons procedixin d'un o altre ecosistema propi d'algun indret de les Illes:

1. Potser sia la garriga la que proporciona un major espectre de plantes d'usos més o menys reconeguts dins la cultura tradicional. La garriga o màquia ha proporcionat, i de fet continua oferint, tot un seguit de productes que, bé basant-se en una explotació sistemàtica o bé com a simple àmbit o espai per a la recol·lecció, gaudeixen de força atractiu. Des del punt de vista de l'explotació vegetal, la garriga esdevé també una font d'ingressos a les grans propietats (barques de garballó, carboners, càrritx, etc.) i, fins i tot, és freqüent a les subhastes d'aprofitament de

* Serveis de Cultura. Caixa de Balears. Ramon Llull, 2. 07001 Ciutat de Mallorca.

les terres comunals la inclusió d'una partida en concepte de «setas, hongos, musgos y demás frutillos» (BIBILONI & RAMIS, 1990).

Entre la varietat de productes vegetals que s'aprofiten de la màquia, a més dels pasturatges, hom ha de fer constar la llenya emprada per a la producció de formiguers, llenya per a cremar a forns i cuines; llenya d'ullastre i savina per a la construcció d'eines agrícoles i per a l'arquitectura rural; elaboració de carbó, caramuixes per a la confecció de canyissos per a assecar figues, etc. (LLABRÉS *et al.*, 1989).

Dins d'aquest àmbit s'haurien de tenir també presents la recol·lecció de tanyades per a la cistelleria (especialment d'ullastre, aladern i mata), escorces per a l'obtenció de tanins, plantes remeieres i altres moltes i diverses fórmules d'explotació tradicional.

Les pinedes, normalment colonitzadores d'ecosistemes anteriors, a part de la seva explotació llenyatera, donaren lloc també a alguns aprofitaments marginals com ara la producció de pega i quitrà a Eivissa (GUERAU D'ARELLANO, 1973), mantinguda també a Mallorca per mitjà de la toponímia (Peguera).

2. Els boscos d'alzina, concentrats d'una manera gairebé exclusiva a la serra de Tramuntana i a les serres de Llevant, originaren un aprofitament vegetal que ha estat estudiat amb una certa reiteració. L'explotació més desenvolupada va ésser la producció de carbó, sense menysprear, però, altres aprofitaments com ara la recol·lecció de càrritx. Bona mostra d'aquests estudis són les aportacions de Gaspar VALERO (1988, 1989). En aquests treballs, tot i el paper central que representa la llenya d'alzina, ha preocupat més la manera de viure dels carboners i les construccions i transformacions del paisatge (barraques i camins), que no el mateix arbre.

L'explotació forestal i ramadera a banda, resta per fer una anàlisi de l'ús de determinades espècies vegetals del sotabosc per a consum domèstic, com la llenya emprada per a cremar als forns i per a l'elaboració del pa.

3. Els aiguamolls, albuferes, salobrans i torrenteres han estat també objecte d'explotació més o menys sistemàtica. La recollida de salicòrnies per a la producció de sosa destinada a la fabricació de vidre, sabó i lleixiu al Salobrar de Campos (LLABRÉS *et al.*, 1989); la poc estudiada explotació del canyet com a primera matèria per a la producció de paper a l'Albufera d'Alcúdia; la recollida de bova i joncs per a la cistelleria; alguns intents poc reeixits destinats al cultiu de l'arròs i especialment l'aprofitament múltiple de la canya la qual, per ella mateixa i per la gran quantitat d'usos i aplicacions, requeriria un estudi monogràfic.

Un altre aspecte interessant, no propi dels salobrans, però sí lligat a la costa, és l'aprofitament de les acumulacions de posidònia als arenals, tant per a usos agrícoles com arquitectònics (LLABRÉS *et al.*, 1989).

4. Finalment, hem de fer referència, encara que sia d'una manera breu, a la plantació i recol·lecció efectuada en l'àmbit immediat a l'habitatge tradicional o als camps de conreu. Són coneguts alguns usos que surten del que podríem encabir en el concepte d'agricultura i que comporten l'existència de determinades espècies vegetals que, encara que en nombre reduït, envolten gairebé sempre la casa tradicional.

Potser el més conegut, i també més freqüent, sia l'existència d'un parral, orientat a la producció de fruits per al consum humà, però també a l'obtenció d'un microclima a la façana de la casa.

És així mateix freqüent l'existència d'arbres destinats a la producció de fusta apta per a la producció d'estris i eines per a l'agricultura o la ramaderia. Aquest és el cas del lledoner, present a moltes clastres de possessions mallorquines.

La pita, que creix a les vores dels camins, s'ha usat, especialment a Eivissa, per a l'extracció de fibres usades per a la confecció de corda o esparidenyes. A les Pitiüses, tampoc no han d'oblidar-se les plantes de tabac per a la producció del conegut tabac de pota.

A Mallorca no hi ha casa a fora vila que no disposi del seu propi corral de figueres de moro, destinades al consum humà i base de l'alimentació dels porcs destinats a les matances.

També hi són presents una bona representació de plantes medicinals com la ruda, la camamilla, l'herba llúisa, el romaní, el llorer, el canyar per a usos domèstics i agrícoles, etc.

Deixant de banda les obres que recullen notícies sobre l'aprofitament vegetal de determinats ecosistemes, hauríem de fer referència ara a les que recullen els diversos usos d'aquestes plantes. Bàsicament, i tot fent una classificació temàtica, ens trobam amb estudis sobre els temes següents: agricultura tradicional, arquitectura popular, artesanía, alimentació, medicina popular i aspectes lúdics i simbòlics.

Medicina popular

Tenim com a més significatius tres estudis, procedents curiosament de les tres illes majors: el d'Antoni GÀLMÉS i Riera (1976), el de Josep SERRA i Colomar (1987) o els *Remeis Pagesos de les Pitiuses* (1974). La primera aportació és una simple relació de mals i afeccions seguida de solucions i remeis populars que al final incorpora una relació alfabètica de plantes citades amb els seus noms popular i científic. Els altres treballs, procedents de Menorca i Eivissa, respectivament, són fruit d'una investigació col·lectiva força reeixida promoguda des de centres d'ensenyament en els quals s'ordenen també els remeis a partir d'un llistat alfabètic de les distintes dolències. S'ha de tenir present també la interessant monografia de P.C. PALAU i Ferrer (1988) *Les plantes medicinals baleariques*, editada per primera vegada el 1954 i reeditada d'una manera successiva, el llibre de Lluís RIPOLL (1985) sobre remeis casolans de Catalunya i Balears, com també les obres de Francesc BONAFÉ. (1977), Pius FONT i QUER (1961) o Antoni BONNER (1977), que a les seves descripcions incorporen algunes dades sobre la utilitat remeiera d'algunes plantes.

L'agricultura tradicional. Calendaris rurals

El món de l'agricultura tradicional i els diversos estudis que sobre aquest camp s'han desenvolupat es podrien contemplar indubtablement com a font d'informació per a l'Etnobotànica. Tot i així, els deixarem de costat, car els seus objectius són uns altres. Només farem referència a alguns estudis que, per la seva especificitat o els seus objectius, hagin contemplat d'una manera substancial els caires etnogràfics d'un conreu determinat. Aquestes aportacions no són tampoc nombroses i, per tant, les podem relacionar:

Pel que fa al cultiu dels cereals, cal fer referència a dues aportacions de filòlegs que des de la perspectiva de l'escola alemanya «Wörter und Sachen» feren una descripció força acurada de molts trets culturals que es teixien entorn al cultiu dels cereals. Ens referim a *Consuetuds dels segadors Il·lucmajors* del canonge manacorí mossèn Antoni M. Alcover i Sureda i a l'interessant i extens estudi del filòleg noruec Peter H. ROKSETH (1923) sobre el cultiu dels cereals a l'illa de Mallorca. En ambdós casos, el cultiu del blat esdevé el fil conductor per a l'explicació d'un gran nombre de costums, elements de cultura material, etc.

Haurà d'ésser a la postguerra quan retrobam, un altre cop, estudis específics sobre els aspectes culturals d'un determinat cultiu. Potser l'exemple més emblemàtic i significatiu sia el del folklorista bunyolí Andreu Estarellas Pasqual amb les seves obres sobre l'olivera i la producció de l'oli (ESTARELLAS, 1971, 1987).

Més recents són els estudis monogràfics de Guerau OLIVES i Mir (1987) sobre el cultiu de l'arròs al prat de Son Bou a Menorca o sobre el cultiu i l'explotació tradicional de la figuera a l'illa de Mallorca d'Antoni GINARD i Andreu RAMIS (1989).

Com a avançament, cal esmentar l'ampli i interessant estudi que Cosme Aguiló té en premsa sobre els bolets a l'illa de Mallorca i la investigació en curs sobre la figuera de Francesc Canuto i Bauçà.

Aspectes concrets com el calendari rural i la relació amb l'agricultura tradicional han estat estudiats per geògrafs com és el cas de V. M. Rosselló Verger per al migjorn de Mallorca o l'aportació més recent d'Antoni GINARD i Andreu RAMIS (1989) *La terra i el temps. Calendari rural de l'illa de Mallorca*. Aquests estudis no es poden deslligar, però, d'una relativament abundosa literatura popular que perviu a la part forana de Mallorca i que constitueix, o almenys ha constituït fins ara, una font informativa important per als pagesos. Ens referim als famosos «pronòstics» que a les illes són una pervivència perfectament documentada, almenys des del segle XVIII. En aquestes publicacions es recullen, d'una manera constant, notícies sobre determinades plantes remeieres i consells sobre el procedir del bon conreador segons les influències dels astres i la lluna (BONET 1987).

Les activitats artesanals

En aquest camp, juntament amb el de la medicina popular i l'alimentació, possiblement sigui on més referències etnobotàniques puguem trobar. A la cistelleria, a la corderia, als teixits i a l'ús de les llenyes es dediquen la majoria de les aportacions conegudes.

Sense anar més lluny, a l'aportació de Joan LLABRÉS i Jordi VALLESPÍ (1981) es classifiquen els oficis tradicionals a partir de l'ús prioritari de determinades primeres matèries. D'aquesta manera dediquen un apartat al que anomenen «fibres i teixits» on recullen els usos tradicionals del cànem, el garballó (llatreria), l'espart i la pita (corder), la canya (panerer) i la bova (cordador de cadires).

Igual solució adopten els mateixos autors a la *Guia de artesanía* (1982) i a la *Introducció a l'artesanía de les Balears* de Gabriel Janer o a l'apartat destinat a artesanía, redactat per Baltasar Coll, a l'obra col·lectiva *Cent anys d'Història de les Balears* (1982). Un tractament similar s'ha donat a algunes obres de divulgació sobre artesanía com és el cas del llibre *Artisans. Oficis i artesanía a Balears* (1988) on es dona informació sobre alguns oficis que usen elements vegetals com a primera matèria bàsica (cordador de cadires, instruments musicals, teixidor, etc.).

Quant a les obres monogràfiques sobre una activitat artesanal que incorporen referències considerables, cal tenir presents, especialment, els estudis sobre teixidors, corders i cistellers amb alguna nota, molt breu, sobre fusteria.

Pel que fa als teixidors, i per ordre cronològic, hauriem d'assenyalar el *Manual del teixidor a mà* de Guillem BUJOSA Rosselló (1979), que fa referència al cotó, el lli i el cànem. A aquesta aportació, s'han d'afegir les interessants de mossèn Bartomeu MULET (1979) sobre els teixits tradicionals i, especialment, les més recents investigacions de Margalida BERNAT sobre l'ofici dels teixidors (1985, 1987).

Els corders que treballaven especialment l'espart i el cànem han estat objecte d'estudi d'Andreu RAMIS (1982, 1980-1984).

Pel que fa a la cistelleria, hom ha de fer referència a diverses aportacions sobre la cistelleria de palma o fulla del garballó que ha donat lloc a diverses aportacions de PALMER (1958), MOREY i SUREDA (1982), a més de la monografia realitzada per nosaltres mateixos en col·laboració amb diversos autors (1990).

L'estudi sobre la cistelleria de l'espart i la canya resta per fer. Només tenim algunes notícies esparses sobre l'ofici dels panerers o coveners degudes a Damià FERRÀ Pons (1990) i a nosaltres mateixos, tot comentant imatges de l'arxiu fotogràfic de Josep Pons Frau (1991).

L'aprofitament de la pita a les Pitiüses ha estat estudiat per GUERAU D'ARELLANO Tur (1979) i recentment s'ha produït un documental sobre l'elaboració d'espardenyes a Eivissa amb fibra d'*Agave americana*, realitzat per Josep M. Bassols i amb guió de Lina Sansano (1991).

L'alimentació

Existeix una bibliografia sobre receptaris de cuina publicada per Jaume BOVER (1979) a la revista *Randa*, on es ressenyen les principals aportacions de la cuina illenca i on els interessats poden acudir i esporgar quins són els receptaris que aporten informació vàlida per als etnobotànics.

Nosaltres ens limitarem a donar notícies d'algunes aportacions més recents i que pel seu caràcter més específic poden enquadrar-se en el tema que avui ens interessa. Potser entre els més significatius hauríem d'assenyalar l'estudi d'Antoni GINARD i Andreu RAMIS (1989) sobre la producció de la llet d'ametlla destinada al consum ritual durant les festes de Nadal o la producció de pebre bo (LLABRÉS & RAMIS, 1982).

L'arquitectura popular

És probablement un dels aspectes menys tractats des del punt de vista etnobotànic; tot i així, en algunes aportacions es valoren els aprofitaments de les plantes a l'arquitectura i l'habitatge. Un exemple força important en aquest sentit és l'obra de Ferdinand JOACHIM i Philippe ROTTHIR (1984) *Ibiza. Le palais paysan*, on s'analitzen aspectes simbòlics de les plantes que envolten la casa, el seu paper en l'alimentació, construcció del paisatge, utilitat constructiva, obtenció de microclimes (fan especial referència als usos de la savina, la canya, etc.).

Els aspectes lúdics i simbòlics

És un camp també poc freqüent als estudis etnogràfics. L'ús i la significació de tot un seguit de plantes com a element important en el decurs de determinades celebracions festives s'ha deixat molt de banda. Hom no pot oblidar, però, la importància de les enramades de les façanes en moltes festes populars (Sant Bartomeu a Montuiri), la presència de canyes com a suport de les joies a les carreres de cós, carreres de cintes i també com a símbol de la victòria. És suficient recordar els cavallers amb la canya a la mà quan retornen de Sant Joan de Misa a les festes de Sant Joan de Ciutadella, la manada d'alfabeguera al ball dels cossiers o els carrers emmurats (BOVER, 1982) a les celebracions religioses; les catifes de flors el dia del Corpus, els fassos o les canyaferles del Divendres Sant (BONNER, 1977) o els rams d'olivera o les palmes el diumenge del ram. La murta com a element ornamental és també habitual en molts actes festius (BOVER, 1982).

El paper central de l'arbre en algunes celebracions festives com la festa del pi a Pollença (CERDÀ *et al.*, 1989) la diada de Sant Antoni (ENCINAS, 1987) o a Sant Miquel de Campanet, la segona festa de Pasqua, són mostres feaents del valor simbòlic de l'arbre i matèria d'estudi interessant per a l'etnobotànica.

La simbologia d'algunes plantes i la seva significació en el llenguatge popular com penjar un brot de pi a les cases on es ven vi o la carandina de pedres amb una manada d'herba a les terres on es reserven les pastures fan pensar en un terreny d'investigació força atractiu i gairebé verge.

Una faceta poc estudiada dins el camp de l'artesanía, però molt lligada al món lúdic, és l'ús d'elements vegetals per a la construcció d'instruments musicals. Instruments populars com la ximbomba, el flabiol, el xarrac, les xeremies, la flauta o el tamborí incorporen elements vegetals, això quan aquests no els conformen íntegrament (PLANELLS, 1991; MANONELLES, 1991).

Consideració final

Aquest és a grans trets el panorama de l'actualitat etnobotànica a les nostres Illes. És, sense cap dubte, un canemàs teixit de notícies esparses on manquen possiblement un bon nombre de referències. La meua formació d'etnògraf és causa de limitacions en els camps de la biología, la farmàcia o la medicina, on segurament hom podria trobar algunes altres aportacions interessants.

Aproximació a una bibliografía etnobotànica balear

- ALCOVER, A. M. & MOLL, F. de B. 1980. *Diccionari català-valencià- balear*. Moll. Palma de Mallorca. 10 vols. (ed.: 1943-1959).
- AMENGUAL I VICENS, J. C. 1979. *Gloses i plantes medicinals dels Països Catalans*. Multicopiat. Selva (Mallorca).
- ANÒNIM. 1974. *Reims pagesos*. Institut d'Estudis Eivissencs. Eivissa.
- BERNAT ROCA, M. 1985. *Telers i teixidors a Mallorca. Apunts per a un estudi etnogràfic*. Museu de Mallorca. Palma de Mallorca.
- BERNAT ROCA, M. 1987. Per filar. Primeres notes. *Estudis Baleàrics*, 24: 55-58.
- BIBILONI, P. & RAMIS, A. 1990. *Comuna de Llorito. Guia de visita*. Ajuntament de Lloret de Vistalegre i Conselleria Adjunta a la Presidència del Govern Balear. Llorito.
- BONAFÉ, F. 1977. *Flora de Mallorca*. 4 vols. Moll. Palma de Mallorca.
- BONET, A. 1987. Sa lluna i el sol. Influència en el ram del camp. *Quaderns de Folklore*, 31.
- BONET, A. 1988. *Menorca pagesa*. Consell Insular de Menorca. Maó.
- BONNER, A. 1977. *Plantes de les Balears*. Moll. Palma de Mallorca.
- BOVER, J. 1979. Receptaris de cuina. Bibliografía. *Randa*, 9: 209-222.
- BOVER, J. 1982. La murta. Nota etnològica. *Lluc*, 704: 34-35.
- BUJOSA ROSSELLÓ, G. 1979. *Manual del teixidor a mà*. Caixa de Balears. Palma de Mallorca.
- CERDÀ *et al.* 1989. Sant Antoni i Sant Sebastià. Reconstrucció de dues festes pollencines a principis de segle in *Elements de la societat pre-turística mallorquina*: 225-231. Conselleria de Cultura, Educació i Esports del Govern Balear. Palma de Mallorca.

- COLL TOMÀS, B. 1982. *Artesania in Cent anys d'Història de les Balears*. Caixa de Balears «Sa Nostra». Estella.
- DURAN, D. 1980. El ritual del vimer. *Lluc*, 691: 44-45.
- ENCINAS. 1987. *Llughanaika. Modulació de freqüències de la magia transcendent en la balear mayor*. Miquel Font. Palma de Mallorca.
- ESTARELLAS PASCUAL, A. 1971. Olivos y almazaras in J. MASCARÓ PASARIUS (ed.) *Historia de Mallorca*: 139-192. Palma de Mallorca.
- ESTARELLAS PASCUAL, A. 1987. *L'olivera*. Ajuntament de Bunyola. Palma de Mallorca.
- FERRÀ PONS, D. 1986. Conversa amb Joan «Covaner» in *Gent de Campanet*: 3-6. Obra Cultural Balear. Campanet.
- FERRÀ PONS, D. 1990. *Covener in Gran Enciclopèdia de Mallorca*. Promomallorca. Palma de Mallorca.
- FONT QUER, P. 1961. *Plantas medicinales. El Dioscórides renovado*. Labor. Barcelona.
- GALMÉS RIERA, A. 1976. La medicina popular a Mallorca. *Mayurqa*, 16: 195-220.
- GARCIA, T. 1991. Una exposició itinerant sobre l'obra de palma. *El Mirall*, 41: 43.
- GELABERT, M., NIELL, F., RAMIS, A., SUREDA, J. & SUREDA, P. 1990. *L'obra de palma. Cistelles, graneres i cordats*. Caixa de Balears «Sa Nostra» i Conselleria de Comerç i Indústria del Govern Balear. Palma de Mallorca.
- GUERAU D'ARELLANO TUR, C. 1979. L'aprofitament a Eivissa de la pita i l'espart. *Eivissa*, 9: 14-16.
- GUERAU D'ARELLANO TUR, C. 1973. Los hornos de alquitrán. Una explotación poco conocida de nuestros bosques. *Eivissa*, 3: 23-28.
- JANER MANILA, G. 1986. *Introducció a l'artesanía de les Balears*. IFIEBAL. Palma de Mallorca.
- JOACHIM, F. & ROTHIER, Ph. 1984. *Ibiza. Le palais paysan*. Archives d'Architecture Moderne. Bruxelles.
- L. M. 1979. Conversa amb Bel Cerdà. Recobrant cançons i instruments. *Lluc*, 688: 29
- LLABRÉS et al. 1989. *Es Trenc-Salobrar de Campos: guia d'interpretació*. Universitat de les Illes Balears: Conselleria d'Obres Públiques i Ordenació del Territori del Govern Balear. Palma de Mallorca.
- LLABRÉS RAMIS, J. & VALLESPÍR SOLER, J. 1982. *Guía de la artesanía de las Baleares*. Consell General Interinsular. Conselleria d'Indústria i Comerç. Palma de Mallorca.
- LLABRÉS RAMIS, J. & VALLESPÍR SOLER, J. 1981. *Els nostres arts i oficis d'antany*. Vol II. Museu de la Porciúncula. Palma de Mallorca.
- LLABRÉS RAMIS, J. 1982. El pebre bord. De les nostres indústries poc conegudes. *Lluc*, 691: 52-54.
- LLOMPART, G. 1982. La «lledania» de la procesión del Corpus de Palma de Mallorca in *Religiosidad Popular. Folklore de Mallorca, folklore de Europa*: 241-257.
- LLOMPART, G., MULET, M.J. & RAMIS, A. 1991. *Mallorca: imatge fotogràfica i etnografia. L'Arxiu de Josep Pons Frau*. Ajuntament de Palma. Palma de Mallorca.
- MANONELLES, T. 1991. De sa soca as borboll. *Quadern del T.E.H.P.*, 4: 75-81.
- MARCH CERDÀ, A. 1982. La roba de llengües: una labor artesana. *Lluc*, 704: 28.
- MIGUÉLEZ RAMOS, C. 1987. Elaboración tradicional del aceite en Ibiza. Estudio preliminar. *Estudios Baleàrics*, 24: 31-42.
- MIGUÉLEZ RAMOS, C. 1989. La agricultura tradicional en Ibiza: introducción a la cultura material. *Etnografía española*, 7: 7-57.
- MULET RAMIS, B. 1979. *Els teixits a Mallorca*. CIEMEN. Palma de Mallorca.
- OLIVES I MIR, G. 1987. El Prat de Son Bou. El cultiu de l'arròs. *Quaderns de Folklore*, 30.
- PALAU I FERRER, P. C. 1988. *Les plantes medicinals baleàriques*. Moll. Palma de Mallorca.
- PALMER VERGER, M. 1958. La indústria del palmito en Mallorca. *Revista de Estudios Geográficos*, 72.
- PLANELL MUNTANER, E. 1990. Els arbres. *Quadern del T.E.H.P.*, 3: 66-67.
- PLANELL MUNTANER, E. 1991. El ritme i l'ànima de l'home. *Quadern del T.E.H.P.*, 4: 65-73.
- RAMIS, A. 1982. *La corderia a Mallorca. Apunts sobre una artesanía desapareguda*. IV CNACP. Institución Fernando el Católico. Zaragoza.
- RAMIS, A. 1980-1984. Els corders mallorquins. Notes d'etnografia. *Mayurqa*, 20.
- RAMIS, A. & COLL, P. 1988. *Artesans. Oficis i artesanía a Balears*. Caixa de Balears «Sa Nostra». Palma de Mallorca.
- RAMIS, A. & GINARD, A. 1989. Per Sant Pere revoltan la figuera: les figues a Mallorca in *Elements de la societat pre-turística mallorquina*: 175-189. Conselleria de Cultura, Educació i Esports del Govern Balear. Palma de Mallorca.

- RAMIS, A. & GINARD, A. 1989. Per Nadal, llet d'ametlla in *Elements de la societat pre-turística mallorquina*: 215-224. Conselleria de Cultura, Educació i Esports del Govern Balear. Palma de Mallorca.
- RIPOLL, L. 1977. Cocinas y remedios caseros de las Baleares in *Etnología y Tradiciones Populares*: 599-610. III Congreso Nacional. Instituto Fernando el Católico. Zaragoza.
- RIPOLL, L. 1985. *Herbes i remeis casolans*. H.M.B. Barcelona.
- ROKSETH, P. H. 1923. *Terminologie de la culture des céréales à Majorque*. Institut d'Estudis Catalans. Barcelona.
- ROSSELLÓ VERGER, V. M. 1964. *Mallorca: el sur y el sureste*. Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Palma. Palma de Mallorca.
- SERRA I COLOMAR, J. 1987. Remeis casolans o pagesos de Menorca per a malalties. *Quaderns de Folklore*, 27-28.
- SUREDA, J. & MOREY, J. 1982. S'obra de pauma. *Liuc*, 1982.
- VALERO MARTÍ, G. 1988. L'esvaït món dels carboners. *El Mirall*, 19: 23-26.
- VALERO MARTÍ, G. 1989. Sitges i carboners in *Elements de la societat pre-turística mallorquina*: 119-130. Conselleria de Cultura, Educació i Esports del Govern Balear. Palma de Mallorca.

ESTUDIS ETNOBOTÀNICS AL PIRINEU ARAGONÈS I LES ALTRES TERRES D'OSCA

Lluís Villar* & José María Palacín**

Introducció

Tal com hem expressat recentment (VILLAR, 1992), durant els anys 1960-70, com a conseqüència de la mecanització agrària i la industrialització de la nostra societat, la rica cultura popular pirinenca es va anar empobrint, l'alt nivell de dependència entre l'home i el seu entorn vegetal es va anar perdent i molts coneixements, en especial sobre plantes curatives o útils, es van anar concentrant en persones avesades, com vells, pastors i artesans.

Quan el 1971 un de nosaltres (L.V.) va assistir a un Congrés Internacional d'Estudis Pirinencs a Banheras de Bigorra (França), es va sorprendre del clamor dels lingüistes alemanys en el sentit de realitzar urgentment estudis en el domini de les «fablas» o dialectes del Pirineu central; en efecte, els nous modes de vida, la generalització de la televisió o la ràdio i, sobretot, l'emigració de la muntanya a les ciutats anava simplificant el contingut d'aquestes llengües vernacles.

Des d'aquell moment, en el curs dels nostres estudis florístics pel Pirineu ens vam anar interessant pels noms populars de les plantes, topònims d'origen vegetal o sinfitònims, alguns dels quals vam publicar molt més tard (VILLAR, 1980). Paral·lelament, l'altre autor (J.M.P.) recollia moltes dades sobre la medicina popular alt-aragonesa i els presentava a la Universitat de Navarra (PALACÍN, 1983).

Així va poder tenir acceptació, amb l'ajuda d'altres especialistes i sota els auspicis de la Diputació d'Osca i l'Institut Pirinenc d'Ecologia (CSIC), l'*Estudio de las plantas medicinales de la provincia de Huesca*, dels resultats del qual hem donat compte en altres publicacions (VILLAR, 1984; VILLAR, 1990; VILLAR *et al.*, 1987) i del qual resumirem aquí els trets més destacats, responnent a l'amable invitació dels nostres amics els doctors Vallès i Blanché. Vegeu a la figura 1 la zona estudiada.

Els signants d'aquest projecte érem conscients que un important conjunt de coneixements culturals se'ns n'anava de les mans, que molts usos populars de plantes i, fins i tot, moltes

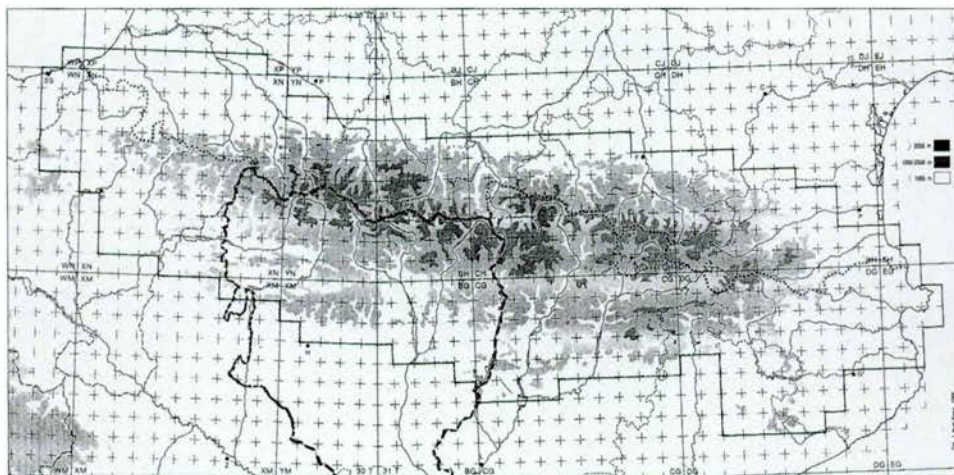

Fig. 1. L'àrea d'estudi en el conjunt del Pirineu

* Instituto Pirenaico de Ecología, CSIC. Apartado 64. 22700 Jaca (Huesca). **Cabestany, 14. 22005 Huesca.

espècies vegetals no havien estat adquirits per la ciència universitària o escrita i que érem en un moment crític per a recollir, transmetre i publicar molts coneixements etnobotànics, continuant l'empremta magistral que ens deixà FONT i QUER (1961) vint anys enrere.

Presentació geobotànica i florística del Pirineu aragonès, amb les seves terres adjacents

Al Pirineu central trobem un gradient bioclimàtic des dels climes oceànics del Somport i Agua Tuerta de Ansó fins als climes subàrids, oberts al cerç, dels Monegros; a més, el relleu muntanyós accentua el mosaic bigarrat de microclimes, uns de pluges màximes en hivern-tardor, d'altres amb dos màxims en primavera i tardor, uns amb sequera perllongada a l'estiu, d'altres amb tempestes freqüents en aquesta estació càlida, etc. (FILLAT, 1983).

Seguint l'esquema adjunt (fig. 2), podem veure que des de la Depressió de l'Ebre fins als cims del Pirineu es troben representats els principals tipus de vegetació d'Europa occidental, que resumim a continuació:

1) Pollancredes i vernedes de l'Ebre i els seus afluents, de l'Aragó al Cinca. Queden reduïts a fragments dels antics boscos-galeria o boscatges fluvials i s'estenen entre els 100 i 800 m d'altitud.

2) Boscos mediterranis frescs de pi blanc. Ocupen alguns turons per sobre de les inversions tèrmiques hivernals (Alcubierre, etc.) i arriben als Somontanos com a Riglos, etc.

3) Restes del bosc continental ibèric: savinoses de savina turífera (*Juniperus thurifera* L.) als Monegros, alternant amb espartars, vegetació de les guixeres i dels camps de llaurar.

4) Carrascars mediterràneo-continents (*Quercus rotundifolia* Lam.) estesos principalment pels Somontanos d'Ayerbe, Hoya de Huesca, Somontano de Barbastre i congostos de les valls

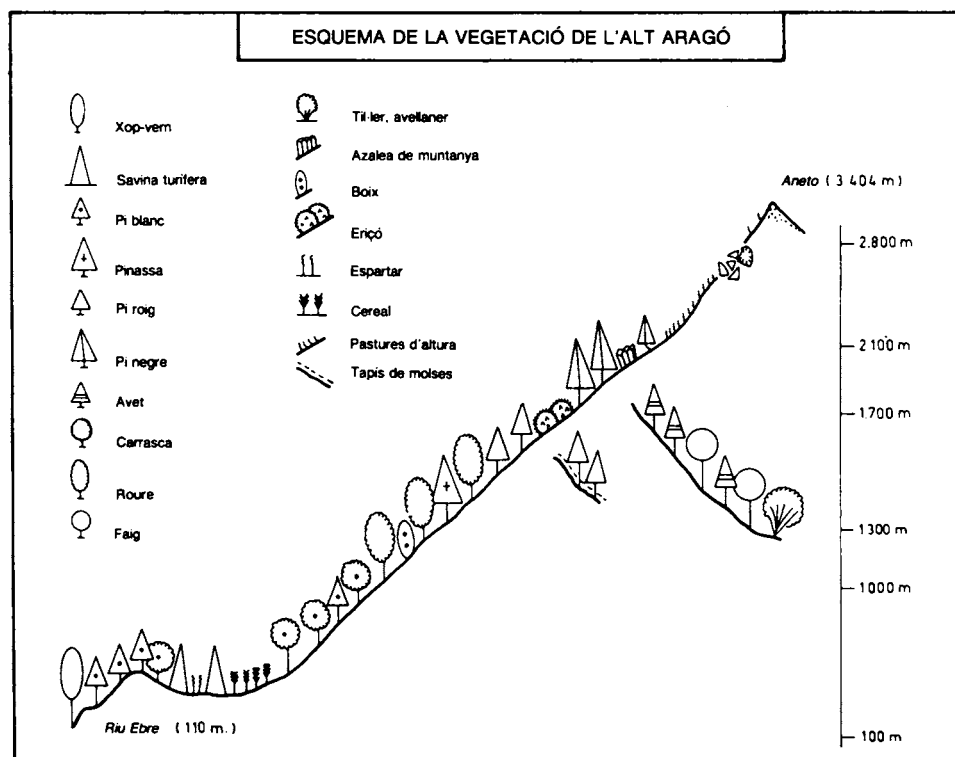

Fig. 2. Zonació altitudinal de la vegetació al Pirineu aragonès

pirinenques, normalment per dessota dels 1000-1200 m d'altitud i acompanyats de savina negra, càdec, farigola, etc.

5) Rouredes submediterrànies amb boix, ampla banda situada entre 800 i 1500 m d'altitud, en alguns punts amb pinassa, dominants a les serralades pre-pirinenques.

6) Pinedes de pi roig, amb boixerola i eriçó als solells i esperons, amb un tapís de molses i espècies del gènere *Pyrola* a les obagues, dominants entre 1100 i 1600 m d'altitud.

7) A les valls humides, freqüentment banyades per les boires i als barrancs frescos i ombrívols aquestes pinedes són substituïdes pels boscos de l'estatge montà humit, o sigui, fagedes amb avets.

8) Prop del riu, l'avellaner domina i és acompanyat per altres arbres caducifolis com bedoll, til·ler, trèmols, aurons, serveres, etc. En aquest ambient es van establir molts prats de dall i hortes del Pirineu.

9) Boscos subalpins de pi negre (*Pinus uncinata* Ramond), acompanyats als solells secs de ginebres i savines i a les obagues de nerets i nabius, poblacions d'arnica, etc.

10) Pastures subalpines i alpines, estivals que els ramats pasturen i adoben, mantell verd que alterna amb pedregars, penya-segats, congestes, ibons i geleres.

Com era d'esperar, davant de tal diversitat paisatgística, la flora també és molt rica i podem estimar-la en unes 2500 espècies de plantes superiors, distribuïdes en desnivells de 100 a 3.404 m d'altitud i una superfície aproximada de 15000 km².

El nombre d'espècies medicinals o de les que es coneix alguna utilitat s'eleva a 700, bé que podem considerar com a principals unes 400 i, amb el temps, aquesta xifra baixa per aculturació, envelliment i despoblació de les zones rurals i muntanyoses.

Metodologia escollida per a l'estudi

Es va anar ajustant amb el temps a enquestes efectuades a persones conegudes pel seu saber popular, a l'entorn familiar o de confiança dels quals es procurava penetrar per mitjà d'amistats comunes, per afinitat lingüística i, en ocasions, mitjançant mostres de plantes per a facilitar el diàleg. Posteriorment, a l'Herbari i laboratori de Jaca s'estudiaven i classificaven les mostres de plantes medicinals recollides i s'ordenava la informació en fitxes per a cada espècie.

A part dels diversos usos i aplicacions, tant humans com veterinaris, d'una manera simple o com a part d'un remei més complex, vam anotar la porció de la planta emprada i, quan es podia, la dosificació. Es va prestar especial atenció a les expressions populars relatives a les malalties i la seva curació, car per mitjà d'elles transcendeix a vegades un saber antic, un pòsit de segles del qual no són absents els ritus, la preferència pels nombres màgics senars, ni les creences relacionades amb els cicles diaris, estacionals, lunars, etc.

El capítol dels noms populars va resultar igualment variat, amb influències franceses, catalanes i castellanes, ultra les autòctones. Si un mateix nom inclou a voltes fins a 12 espècies diferents, com passa amb les àrniques (PALACÍN, VILLAR & CALVO, 1984b), en d'altres ocasions una sola espècie com l'el·lèbor (*Helleborus foetidus* L.) pot tenir més de 10 noms vernacles diferents. Sigui com sigui, la nostra aportació en aquest camp ha servit de base per a sengles estudis tant a nivell local (VIDALLER, 1989) com estatal (MORALES, 1992).

Principals grups terapèutics, amb alguns exemples destacats

Per comprovar la riquesa de la medicina popular de l'Alt Aragó basta fullejar l'índex aproximat de les principals virtuts, dolències i remeis que acabem de preparar, en la segona edició del nostre llibre (VILLAR *et al.*, 1992). Això no obstant, comentarem aquí a títol informatiu els principals grups d'acció, alguns dels quals hem detallat en altres publicacions.

1) Plantes d'acció hipotensora. Conegudes genèricament per «mermasangres», constitueixen un dels grups més ben definits, no solament en territori aragonès (PALACÍN, VILLAR & CALVO, 1984a), sinó a tot el Pirineu (VILLAR *et al.*, 1992). Passen de 50 les espècies emprades, però entre les més acreditades destacarem la fulla d'olivera, els alls i les «nevadetas» (*Paronychia* spp.). Malgrat trobar-se localitzada, es coneix bé l'escolopendra (*Phyllitis scolopendrium* (L.) Newmann); a més, no poques espècies com les petites falgueres *Cystopteris fragilis* (L.) Bernh i *Asplenium*

vinde Hudson s'aprecien fonamentalment al Pirineu, car no figuren en els llibres de Farmacologia o plantes medicinals.

Per regla general, s'administren en forma d'infusió o decocció, durant una novena i en dejú. Les preses de 3 o 7 dies escassegen i a vegades després d'una novena se'n descansava una altra.

Es poden referir aquí altres plantes com la «farinola» o «esteremoncillo» (*Thymus vulgaris* L.) que són principalment depuratives i són citades per a «aclarir la sang perquè es mogui millor».

2) Àrniques i d'altres espècies vulneràries. Macerades en alcohol, les inflorescències d'*Arnica montana* L. i una desena d'espècies més, sobretot compostes de flors grogues, s'apliquen en forma de fregues o draps humits per rebaixar la inflamació produïda per cops, macadures, reumes, etc. La vertadera àrnica és poc freqüent al Pirineu central i entre les falses, les més conegudes són *Doronicum grandiflorum* Lam. i *Senecio jacobaea* L. (PALACÍN, VILLAR & CALVO, 1984b).

Entre les nombroses espècies vulneràries i cicatritzants n'assenyalarem una d'endèmica pirinenca, l'«orella d'onso», *Ramonda myconi* (L.) Reichenb., les fulles fresques de la qual s'aprecien trossejades per a tallar hemorràgies (cataplasma) i senceres, directament, per a reblanir calls i durícies. A més, aquesta bellíssima espècie té acció pectoral i està sent objecte d'estudis al Laboratori de Farmacognòsia i Farmacologia de la Universitat de Barcelona.

3) Antireumàtiques. Desenes d'espècies són usades com a antireumàtiques. Valguin com a exemple les conegudíssimes rudes (*Ruta angustifolia* Pers. i altres), l'ortiga i el romaní. La primera en ús extern, atesa la seva toxicitat, i les altres en ús intern.

4) Tònics digestius i, en general, del tracte gastro-intestinal. En aquest grup, tan ben definit en la medicina casolana, esmentarem el te de roca (*Jasania glutinosa* (L.) DC.), el te de pastor o de port (*Sideritis hyssopifolia* L.), la «tolonjina» (*Melissa officinalis* L.), les «ciroldas» (fruits de *Sorbus domestica* L.). En els tres primers casos es dona la infusió o decocció de les branques florides per afavorir la digestió i, en el darrer, s'ingereixen per tallar diarrees.

5) Purgants. Només destacarem dues plantes. En primer lloc la «tuca» o «espàrragos» (*Bryonia cretica* L. subsp. *dioica* (Jacq.) Tutin), el decuit de les arrels de la qual s'administra per purgar persones o animals, a més d'altres aplicacions, tant a l'exterior (mals de cap, angines, reuma) com a l'interior (emmenagog, depuratiu). En segon terme, la «bufaraga» o «culiquera», *Thymelaea tinctoria* (Pourret) Endlicher; la decocció de les seves branques, considerada encertadament forta, es reserva al bestiar domèstic, preparada simplement o barrejant-hi fulles de tomatera, blat de moro i oli d'oliva.

6) Tòxiques. En estudiar aquest grup, ens va sorprendre l'alt grau de coneixement que mostren les gents alt-aragoneses, de tal manera que la coincidència entre el saber científic i el popular és quasi total (VILLAR *et al.*, 1984).

Les més de 50 espècies tòxiques i verinoses, abortives, al·lucinògenes o sedants nervioses, s'usen externament o amb les precaucions degudes: dilucions, dosis molt suaus, etc. Igualment, se'ls atribueixen moltes virtuts màgiques o relacionades amb la bruixeria i entorn d'elles es mantenen moltes llegendes o es porten com a amulets.

Il·lustrarem aquest grup amb l'esmentada ruda, la «ietrera» (*Euphorbia characias* L.), la decocció de les llavors de la qual s'empra com a purgant fort, el làtex per calmar el mal de queixal, el triturat de la planta per matar peixos, etc; la «coda de borrega, gallo o corona de rey» (*Saxifraga longifolia* Lapeyr.), una de les més conegudes com a emmenagoga i abortiva. Aquesta llista podria continuar amb aconits, didaleres (*Digitalis* spp.), el·lèbors, belladona, veladre (*Veratrum*) i un llarg etc.

7) Diverses. Sense voler exhaurir el tema, citem espècies comunament usades com a aperitives, per exemple *Gentiana lutea* L. («chanzana»), com a pectorals, el «sabuco» (*Sambucus nigra* L.); no oblidem les plantes cultivades com l'«alfalce» (*Medicago sativa* L.), usada com a antiinflamatori, per al mal de queixal, en casos de prostatitis, com a reconstituent..., ni les moltes espècies comestibles com l'«acedera redonda» (*Rumex scutatus* L.) o la infinitat d'espècies útils per molt diversos conceptes: vares de «tintilaina» (*Viburnum lantana* L.), vimets de les «salzeras» (*Salix fragilis* L. i altres), etc.

Clourem aquests comentaris succints amb una criptògama antiinfecciosa, la «barba de capuchino», «barbas de abeto» o «sedas», ço és els líquens del gènere *Usnea*: per preparar-ne la decocció s'afegeix, com a màxima expressió de saviesa popular, un pessic de cendra, amb la qual cosa el medi esdevé més alcalí i s'allibera millor el principi actiu, l'àcid úsnic.

A manera de conclusió

Com a conseqüència dels nostres estudis etnobotànics al Pirineu central des de fa més de deu anys, podem afirmar que no sempre la ciència acadèmica va al davant del saber popular; això és particularment cert en el camp de la medicina popular. Els científics professionals hem de ser humils i admirar el gran pòsit de coneixements que es va acumular empíricament i es va anar transmetent per tradició oral, segle rere segle, fins als nostres dies.

Malgrat les recomanacions dels organismes internacionals i dels treballs d'etnòlegs i lingüistes, encara hem de fer considerables esforços per transcriure aquesta saviesa i, mitjançant anàlisi i experimentació, difondre-la en el món de la Farmàcia.

Voldriem cridar l'atenció sobre les nombroses plantes emprades habitualment en medicina popular, de la composició química o les accions farmacològiques de les quals res no s'ha escrit: *Doronicum grandiflorum* Lam., *Compositae* (fig. 3), per exemple. A més, tampoc no són escassos els nous usos que es «descobreixen» per a d'altres plantes ja conegudes com *Salvia verbenaca* L., *Labiatae* (fig. 4): se cita com a vulnerària, però també s'usa per al tracte gastro-intestinal.

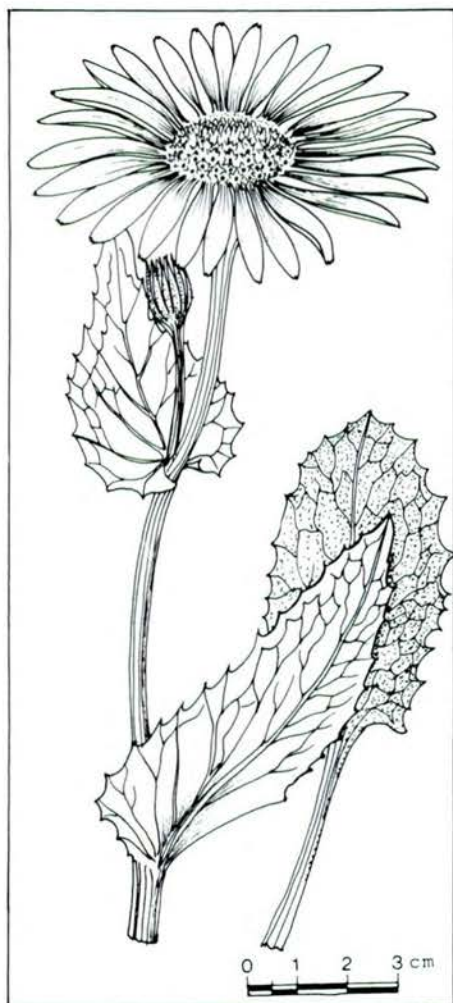

Fig. 3. *Doronicum grandiflorum* Lam.

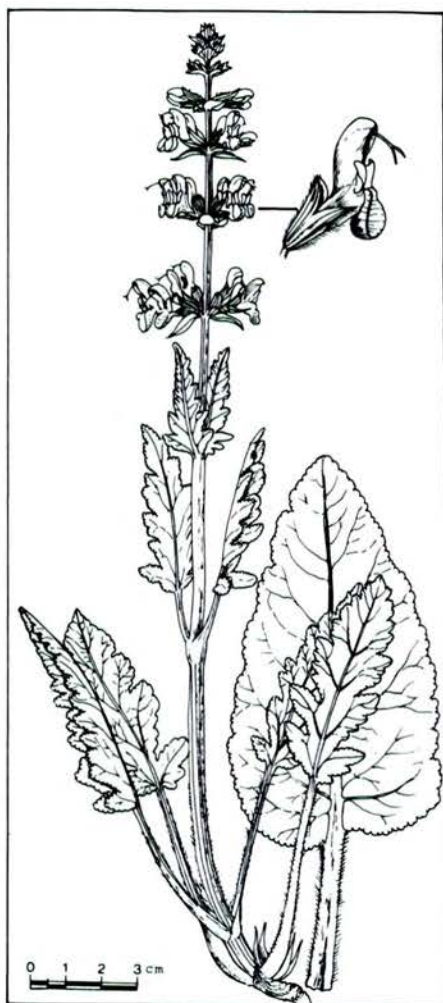

Fig. 4. *Salvia verbenaca* L.

Durant l'any 1992 van anar succeint-se una sèrie de Congressos i Seminaris com el present i també van sorgir diverses publicacions temàtiques. En aquest context, anunciem amb alegria l'edició, per part de l'Institut d'Estudis Alt-aragonesos d'un llibre sobre les plantes medicinals del Baix Cinca (FERRÁNDEZ & SANZ, 1993), el qual, per raons de veïnatge i cultura, interessarà molts dels lectors.

Sia benvinguda aquesta reanimació de l'Etnobotànica a Espanya i tant de bo que constitueixi el brou de cultiu necessari perquè molts joves investigadors aprofundeixin en la matèria.

Agraïments

A Marcel Saule, per haver-nos cedit generosament els dibuixos, moltes gràcies.

BIBLIOGRAFIA

- FERRÁNDEZ, J. V. & SANZ, J. M. 1993. *Las plantas en la medicina popular de la comarca de Monzón (Huesca)*. Instituto de Estudios Altoaragoneses. Huesca. 351 pp.
- FILLAT, F. 1983. Estacionalidad de las precipitaciones en España in *Avances sobre la Investigación en Bioclimatología*: 73-88. C.S.I.C. – Universidad de Salamanca.
- FONT QUER, P. 1961. *Plantas medicinales. El Dioscórides renovado*. Labor. Barcelona. 1033 pp.
- MORALES, R. 1992. Nombres vulgares, 1. *Archivos de Flora Iberica*, 4 : 3-64.
- PALACÍN, J. M. 1983. *Las plantas en la medicina popular del Alto Aragón*. Tesis de Licenciatura. Universidad de Navarra. Pamplona.
- PALACÍN, J. M., VILLAR, L. & CALVO, C. 1984a. Plantas usadas como hipotensoras en el Alto Aragón. *Acta Biol. Mont.*, 4: 483-496.
- PALACÍN, J. M., VILLAR, L. & CALVO, C. 1984b. Plantas usadas como «Árnica» en el Alto Aragón. *Acta Biol. Mont.*, 4: 473-482.
- VIDALLER, R. 1989. *Dizionario sobre espezies animals y bexetals en o Bocabulario Altoaragonés*. Instituto de Estudios Altoaragoneses, Col. «Cosas nuestras», 7. Huesca. 330 pp.
- VILLAR, L. 1980. Catálogo Florístico del Pirineo Occidental español. *Pub. C. pir. Biol. exp.*, 11. 522 pp.
- VILLAR, L. 1984. Un estudio de las plantas medicinales del Alto Aragón y su utilización. *Acta Biol. Mont.*, 4: 467-472.
- VILLAR, L. 1990. Principales resultados del estudio de las plantas medicinales del Alto Aragón. *Memoria de las VI Jornadas de Plantas Medicinales, Aromáticas y Condimentarias: (León, 1986)*, 2: 203-213. Valladolid.
- VILLAR, L. 1992. *Panorámica de la Etnobotánica en España. Pirineos y NE de España*. Comunicación presentada al Congreso Mundial de Etnobotánica. Córdoba, septiembre 1992.
- VILLAR, L., PALACÍN, J. M., CALVO, C., GÓMEZ, D. & MONTSERRAT, G. 1984. Plantas tóxicas de uso medicinal en el Pirineo Aragonés. *Acta Biol. Mont.*, 4: 497-514.
- VILLAR, L., PALACÍN, J. M., CALVO, C., GÓMEZ, D. & MONTSERRAT, G. 1987. *Plantas Medicinales del Pirineo Aragonés y demás tierras oscenses*. Diputación Provincial de Huesca. Huesca. 320 pp.
- VILLAR, L., PALACÍN, J. M., CALVO, C., GÓMEZ, D. & MONTSERRAT, G. 1992. *Plantas Medicinales del Pirineo Aragonés y demás tierras oscenses*. Diputación Provincial de Huesca-C.S.I.C. Huesca. 2.ª ed. 330 pp.
- VILLAR, L., MUNTANÉ, J., BLANCHÉ, C. & PALACÍN, J. M. 1992. *Las plantas hipotensoras usadas en la medicina popular del Pirineo*. Comunicación presentada al Congreso Mundial de Etnobotánica. Córdoba, septiembre 1992.

L'ETNOBOTÀNICA CATALANA. ALGUNES IDEES PER AL FUTUR.

Joan Vallès Xirau*

Probablement no hi ha a casa nostra cap botànic ni cap etnòleg que, en el curs de les seves recerques d'àmbit ben divers, no hagi recollit alguna informació de caràcter etnobotànic. Podem dir, doncs, que d'etnobotànica, en el nostre àmbit geogràfic, se'n fa des de sempre i que tot fa creure que se'n continuarà fent temps a venir.

Les dades així aplegades són, però, molt fragmentàries i, quan són publicades, ho són d'una manera massa dispersa. És per això que darrerament hem pogut constatar un interès creixent per reunir les informacions etnobotàniques d'una manera independent de les d'altres camps. És just de veure en Pius Font i Quer un immediat predecessor d'aquesta idea (CAMARASA, 1984). En efecte, algunes de les seves publicacions primerenques (FONT, 1916a, 1916b) i, sobretot, el seu conegut llibre sobre plantes medicinals (FONT, 1961) són clares aportacions en aquest sentit. El Grup Català d'Etnobotànica, fundat el 1984 i presentat oficialment el 1985 (ÁLVAREZ *et al.*, 1985), que va arribar a publicar dos Butlletins i organitzar alguns actes públics, fou hereu d'aquesta idea. I, darrerament, ha cristal·litzat al Laboratori de Botànica de la Facultat de Farmàcia de la Universitat de Barcelona un grup de recerca en aquesta línia.

En l'àmbit internacional, l'Etnobotànica també es troba en període d'expansió i de consolidació com a ciència. N'és una prova el Congrés Etnobotànica-92 recentment celebrat a Còrdova, que ha de ser considerat el primer Congrés Internacional d'Etnobotànica per tal com s'hi va preveure una continuïtat amb una periodicitat de 4 anys (VALLÈS, 1993).

Precisament per tal de donar a conèixer aquest interès en augment per l'Etnobotànica i posar en contacte professionals de diferents províncies –tant geogràfiques com de formació– el Laboratori universitari citat i la Institució Catalana d'Història Natural van organitzar, el maig de 1992, el Seminari d'Etnobotànica que ha originat la present publicació. En aquest escrit procurarem de resumir les principals conclusions i propostes d'actuació, a terminis diversos, que es van fer en el transcurs de la taula rodona i del debat general finals en els quals van participar la gran majoria dels ponents i dels assistents al Seminari.

Cal constatar en primer lloc, que els estudis etnobotànics no poden ser duts a terme per persones aïllades ni d'una sola formació. Per la mateixa situació de l'Etnobotànica en la «cruïlla entre les ciències naturals i les ciències humanes» (BARRAU, 1971), han de ser equips pluridisciplinaris constituïts per botànics, etnògrafs, lingüistes, farmacòlegs, etc., els que s'encarreguin de la tasca, potser en fases separades i amb nivells d'actuació diferents, però amb una col·laboració i una connexió constants. Es poden distingir dos vessants, complementaris, dels estudis etnobotànics. D'una banda, el de contribuir a l'inventari cultural d'un determinat territori i de l'altra, el de donar a conèixer noves plantes útils o noves utilitats de plantes.

Sembla ben clar que els estudis etnobotànics tenen una certa urgència, ja que, sobretot en les societats industrialitzades, la transmissió oral dels coneixements sobre les plantes és cada cop més escassa i la informació s'acumula perillosament en la gent gran.

La primera fase de l'estudi etnobotànic –i la que és més afectada per la urgència a què suara al·ludim– és la recollida de la informació. Cal, com s'ha dit, treballar-hi en equip, tenir cura de saber d'on prové la informació obtinguda (de la mateixa zona estudiada o per influència forana) i procurar assolir un corpus de dades al més exhaustiu possible sobre qualsevol ús dels vegetals. A les terres catalanes hi ha molt pocs territoris metòdicament estudiats des d'aquest punt de vista i, doncs, resta un llarg camí per recórrer.

Ultra l'obtenció de la informació, hi ha alguns altres aspectes de la recerca etnobotànica que convé considerar en una segona etapa.

Un d'ells és el de la restitució dels coneixements a la població. Hem dit que el saber etnobotànic és relativament fràgil, ja que és concentrat en les persones més grans, que molts cops no el transmeten –perquè pensen que no és important o perquè als joves no els interessa– a les generacions següents. Les informacions obtingudes per mitjà d'estudis etnobotànics poden pal·liar aquest buit. Els principals mecanismes d'aquesta comesa serien la introducció dels coneixe-

* Laboratori de Botànica. Facultat de Farmàcia. Universitat de Barcelona. Av. Joan XXIII, s/n. 08028 Barcelona.

ments als més joves mitjançant els centres d'ensenyament primari i secundari i la divulgació de les dades obtingudes en obres per al gran públic (naturalment, a part de llur lògica difusió en publicacions científiques especialitzades).

La recuperació de coneixements ha d'anar lligada en moltes ocasions a la salvaguarda de germoplasma d'espècies poc comunes o actualment poc utilitzades. No podem negligir que el procés d'unitat europea pot menar a una certa uniformització en els conreus a cada zona, la qual cosa comportarà un empobriment de la diversitat vegetal. En la línia de molts exemples citats al recent treball d'HERNÁNDEZ BERMEJO & LEÓN (1992), caldria anar detectant les espècies útils de casa nostra marginades (seguint la terminologia de l'obra citada) o amenaçades i conservar-les, en bancs de germoplasma i en jardins botànics, per tal d'evitar-ne la pèrdua.

Una altra pèrdua igualment trista, bé que a un altre nivell, és la dels noms populars de les plantes. És palesa la conveniència de recollir-ne tants com sigui possible i com més aviat millor. Actualment hi ha materials dispersos, en gran part inèdits, que constituïrien un digne complement de l'interessant treball de MASCLANS (1981) i s'han començat ja algunes gestions per tal de recollir-los i publicar-los.

Allò que s'aprèn per mitjà de les recerques etnobotàniques hauria de servir també de model per a actuacions en camps molt diversos, en el marc d'allò que durant el Seminari va ser definit com a Etnobotànica aplicada. No es tracta només d'acumular informació i de reensenyar-la, sinó també d'usar-la per a bastir unes condicions de vida entroncades amb les tradicions culturals del país. Així, seria interessant d'aprofitar aquests coneixements en processos de reconstrucció paisatgística, en disseny i construcció de mobles i d'habitatges en general, en pautes per a hàbits alimentaris i terapèutics...

Tornant a l'inici d'aquest escrit, hem de dir que, bé que d'una manera un xic inconnexa, s'han recollit i es continuen recollint nombroses dades etnobotàniques. És desitjable que aquesta informació no resti parcel·lada i caldria pensar a començar a confeir una base de dades etnobotàniques catalanes, que hauria de comptar amb el suport i la coordinació del Centre de Recerques de Cultura Tradicional de la Generalitat de Catalunya. D'aquesta manera allò que s'ha fet estaria a l'abast dels investigadors i en facilitaria les feines tant pel que fa a la recerca bibliogràfica com per evitar reiteracions en temes ja suficientment tractats.

No hi ha dubte que hi ha molta feina a fer. D'allò que sí que podem dubtar, si fem un examen de consciència seriós, és de la preparació dels investigadors del país per al tema que ens ocupa. No hi ha, de fet, etnobotànics amb dedicació a temps complet o, almenys, preferent. No hi ha ensenyaments que incloguin matèries d'etnobotànica, encara que sí que hi ha algunes assignatures amb continguts –pocs– d'etnobotànica. Per tant, sembla clar que si volem que la recerca en aquest àmbit prengui volada i s'estabilitzi, una de les primeres coses que cal fer és organitzar la formació de professionals de la matèria que puguin arribar a constituir una escola. En el Seminari d'Etnobotànica va sorgir la idea, sobre la qual ja estem treballant, de preparar un curs monogràfic d'Etnobotànica amb aportacions de tots els camps implicats. Es procurarà integrar el curs en el programa europeu Erasmus –cosa que serà possible atès que hi participaran universitats de més d'un estat de la Comunitat Europea– i que, per mitjà d'alguna organització internacional, s'hi pugui incorporar alguna universitat americana amb la qual mantenim estrets contactes.

Aquesta formació específica ha de permetre un rigor metodològic en la recerca, tant pel que fa a l'obtenció de les dades com al tractament i a la comparació i la discussió dels resultats. Això ha d'evitar, entre altres coses, la publicació de treballs poc crítics que podrien desvirtuar una línia de recerca que tot just s'inicia com a tal i que ha de començar i continuar amb la seriositat necessària en qualsevol ciència.

En resum, l'Etnobotànica a les terres catalanes és un camp amb un futur esperançador que requereix la coordinació d'investigadors d'àmbits molt diversos i la formació d'especialistes que puguin dur a terme la tasca de rescat dels coneixements populars sobre les plantes, tasca que té un doble vessant científic –pur i aplicat– i social que n'incrementa l'interès.

BIBLIOGRAFIA

ÁLVAREZ, L., BLANCHÉ, C., BONET, A., CLANXET, P., CORTÉS, J., GRÀCIA, E., MERINO, J., SALA, A., VALLÈS, J. & VALLS, J. 1985. Presentació del Grup Català d'Etnobotànica. *Sessió Conjunta ICHN-SCB. Resums*: 1.

- BARRAU, J. 1971. L'Ethnobotanique au carrefour des sciences naturelles et des sciences humaines. *Bull. Soc. Bot. Fr.*, 118: 237-248.
- CAMARASA, J. M. 1984. Pius Font i Quer: un precursor de l'etnobotànica farmacèutica a Catalunya. *Arx. Etnograf. Cat.*, 3: 175-186.
- FONT, P. 1916a. La ciència d'en Sovatger. *Butll. Centre Excurs. Bages*, febrer-març.
- FONT, P. 1916b. Botànica popular. La justa observació. *Butll. Centre Excurs. Bages*, abril-juny.
- FONT, P. 1961. *Plantas medicinales. El Dioscórides renovado*. Barcelona, Labor. 12a ed., 1990.
- HERNÁNDEZ BERMEJO, E. & LEÓN, J. (eds.). 1992. *Cultivos marginados; otra perspectiva de 1492*. Roma, FAO.
- MASCLANS, F. 1981. *Els noms de les plantes als Països Catalans*. Granollers-Barcelona, Centre Excursionista de Catalunya & Montblanc-Martín.
- VALLÉS, J. 1993. Etnobotànica-92. Més que un Congrés internacional. *Rev. Etnol. Cat.*, 3: 168-170.

